

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2006:133
ISSN 1404-0891

Waqf-institution och Gazi Husrev bays bibliotek i Bosnien och Hercegovina

SABAHUDIN HADZIC

HÖGSKOLAN I BORÅS

© **Sabahudin Hadzic**

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Waqf-institution och Gazi Husrev bays bibliotek i Bosnien-Hercegovina

Engelsk titel: Waqf-institution and Gazi Husrev bays library in Bosnia and Herzegovina

Författare: Sabahudin Hadzic

Kollegium: 1

Färdigställt: 2006

Handledare: Magnus Torstensson

Abstract: This thesis is of an historical nature and deals with two institutions in Bosnia and Hercegovina: waqf and the Library of Gazi Husrev bay. These institutions are placed in a societal context which makes it easier to understand their origins, development and decline. The purpose of this thesis is to describe and analyze the history of the Library of Gazi Husrev bay and its specific characteristics as well as analyze the institution of waqf in a societal context. The questions posed by this thesis are: What is waqf and its meaning? What are its benevolent as well as hostile periods? How did the Library of Gazi Husrev bay and its mission develop? The thesis is limited to waqf in its societal context. The method used consists of a qualitative literature study with source criticism and hermeneutics as methods of interpretation. The study shows that waqf is an important societal institution which has roots dating back to early Islamic history, that waqf had/has great importance in the education of Bosnians and the development of society in general, and that it was/is a widespread phenomenon in Bosnia. The thesis also shows that waqf experienced a number of hostile and benevolent periods as well as a neutral one. When it comes to the Library of Gazi Husrev bay, the thesis shows the library's arduous history, its mission as well as its role in the preservation of Bosnia's cultural heritage.

Nyckelord: Waqf, Gazi Husrev bays bibliotek, Bosnien och Hercegovina, Sarajevo, bibliotek

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	INLEDNING.....	1
1.1	BAKGRUND	1
1.2	SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	2
1.3	METOD.....	2
1.3.1	<i>Källkritiken</i>	3
1.3.2	<i>Hermeneutik</i>	5
1.4	VAL AV ÄMNE OCH FÖRBE REDELSER INFÖR ARBETET	6
1.5	TIDIGARE FORSKNING	7
1.6	LITTERATURSÖKNING OCH LITTERATURGENOMGÅNG.....	7
1.7	AVGRÄNSNINGAR	8
1.8	ÖVRIGT	8
1.9	DISPOSITION.....	8
2	BOSNIEN-HERCEGOVINA	10
2.1	KARTA ÖVER BOSNIEN OCH HERCEGOVINA.....	10
2.2	TIDIG HISTORIA.....	10
2.3	EN SJÄLVSTÄNDIG BOSNISK STAT.....	11
2.4	DEN TURKISKA PERIODEN.....	11
2.5	HABSBURGARNAS PERIOD	11
2.6	MELLANKRIGSPERIODEN.....	12
2.7	BOSNIEN/JUGOSLAVIEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET	12
2.8	TITOS JUGOSLAVIEN.....	13
2.9	EN SJÄLVSTÄNDIG BOSNISK STAT IGEN.....	13
3	WAQF/LEGAT-INSTITUTION.....	14
3.1	MUSLIMER PÅ BALKAN OCH DET ISLAMISKA TROSSAMFUNDET I BOSNIEN OCH HERCEGOVINA.....	14
3.2	WAQF-DEFINITION OCH HISTORISK ÖVERSIKT	16
3.3	ÖVERSIKT ÖVER WAQF-LAGSTIFTNING I BOSNIEN-HERCEGOVINA.....	18
3.4	BOSNISKA WAQIF.....	22
3.5	WAQFS LEDNING.....	22
4	GAZI HUSREV BAY OCH SARAJEVO	24
4.1	GAZI HUSREV BAYS BIOGRAFI.....	24
4.2	GAZI HUSREV BAYS WAQF.....	25
4.3	ISLAMISKA BÖCKER, BOKTRYCKKONSTEN OCH BIBLIOTEK.....	27
4.4	ORIENTALISKA BIBLIOTEK OCH BESTÅNDSBEVARANDE I BALKAN.....	30
5	GAZI HUSREV BAYS BIBLIOTEK	31
5.1	BIBLIOTEKARIER.....	33
5.2	BIBLIOTEKETS BESTÅND.....	33
5.3	BESTÅNDETS ORGANISERING.....	34
5.4	DE ÄLDSTA BÖCKERNA I GAZI HUSREV BAYS BIBLIOTEK	38
5.5	BIBLIOTEKET IDAG.....	39
5.6	”BIBLIOTEKSLAG”	40
5.6.1	<i>Interna regler för beståndets användning</i>	41
5.6.2	<i>Särskilda regler för manuskript användning</i>	42
6	ANALYS	43
6.1	ANALYS UTIFRÅN UPPSATSENS FRÅGESTÄLLNINGAR	45
6.1.1	<i>Vad är waqf och vilken är dess betydelse?</i>	45
6.1.2	<i>Hur var de olika perioderna i förhållande till waqf?</i>	45
6.1.3	<i>Hur växte Gazi Husrev bays bibliotek och dess verksamhet fram?</i>	49
6.2	AVSLUTANDE DISKUSSION	51
7	SAMMANFATTNING.....	52
	LITTERATURFÖRTECKNING	54

1 Inledning

Forskningsobjektet för min studie är ett exotiskt ämne som varken är för långt tillbaka i tiden eller rummet för att kunna undersökas i dagens Sverige. Långt tillbaka i tiden är den inte eftersom fenomenet är högaktuellt även idag och inte heller i rummet eftersom företeelsen är europeisk. Mitt mål är att beskriva två historiska institutioner i Bosnien och Hercegovina. Den första institutionen, waqf¹, gav upphov till den andra, Gazi Husrev bays² bibliotek och båda två är produkter av stora politiska händelser som kännetecknar hela Balkanområdet. I och med att dessa institutioner är relativt dåligt utforskade i Bosnien och i övriga världen kommer jag att presentera mer deskriptiva än analytiska inslag. I Sverige har jag inte hittat någon forskning alls om varken waqf eller Gazi Husrev bays bibliotek och detta gör mig mer engagerad att belysa dessa för BoI intressanta institutioner.

Intresset för det valda ämnet beror säkert till stor del på mina tidigare studier, intressen och min proveniens. Jag har i hemlandet studerat bland annat islamologi och juridik och min uppsats har med båda dessa två ämnen att göra. Waqf institutioner är hela tiden en rättslig fråga och Gazi Husrev bays bibliotek är ett *waqfs* bibliotek å ena sidan och en stor islamisk skattkammare å den andra.

Jag vill påpeka att det är viktigt att läsa fotnoterna i min uppsats från början för att kunna förstå uppsatsen med alla dess för svenska läsare ovanliga ord och begrepp. I fotnoterna förklaras dessa ord men även i uppsatsens sista del finns en ordlista över orientaliska ord, uttryck och mindre kända termer.

1.1 Bakgrund

Denna uppsats kommer att handla om ett speciellt bibliotek i Bosnien-Hercegovina och waqf som en känd institution i samhället. Biblioteket heter *Gazi Husrev bays* bibliotek och är ett av de få i Europa som har en kontinuerlig och rätt så lång historia i jämförelse med andra bibliotek. Själva bibliotekets namn säger en del om Balkans historia för dem som har läst eller studerat orientaliska språk eller historia. Gazi Husrev bays bibliotek är waqf ”produkt” och waqf är samhällets spegel. Det var turkarna, som i och med sin ankomst till Balkanhalvön införde en ny kultur, religion och allt annat som en främmande makt kunde hämta med sig. Biblioteket grundades år 1537 som ett skolbibliotek för en *madrasah*³ som också har varit

¹ Ordet ”waqf” kommer från ett arabiskt verb ”weqafe” som betyder lingvistisk ”stoppa”, ”stanna”, ”hejda”. Detta ord översätts inte i de muslimska länderna oavsett vilket språk används där eftersom det är allmänt och internationellt känt ord och waqf som institution. Med waqf menas egendom som man skänkt en muslimsk församling, stiftelse till förmån för en församling eller för allmän användning. Waqf kan vara grundad likaväl för religiösa ändamål som för andra samhällets institutioner. [källor: Nussdorfer, Angelo P. (2000). Kroatisk-svensk ordbok s. 697 och Muftic, Teufik (1997). Arapsko-bosanski rjecnik, s. 434].

Om man vill hitta information om ”waqf” på bosniska i elektronisk form då skulle man använda sig av den bosniska transkriptionen som är ”vakuf”.

² Gazi Husrev bay var den mest kände bosniska visiren och största välgörare som Bosnien har haft.

³ Madrasah – kommer från arabiska verbet ”darasa” som betyder ”lära sig” och i arabiska madrasah idag betyder skolan, men i icke-arabisk talande länder som till exempel Bosnien, och i teologiska kretsar i övrigt madrasah betyder ”islamisk gymnasiet” eller ”islamisk högskola”. [Arapsko-bosanski rjecnik, s. 434]

kontinuerligt i drift sedan dess. Den här skolan har också fått sitt namn efter grundaren *Gazi Husrev bays madrasah* och tillsammans med biblioteket och vissa andra waqf-institutioner har de överlevt två stora, historiskt kända imperier: det turkiska och det österrikisk-ungerska samt flera andra, huvudsakligen icke-fredliga waqf-regimer.

Under den turkiska perioden räknades denna madrasah, med sin karaktär och sitt renommé, som en högskola. Beskrivningen av madrasahs visar vilken roll det intog och hur viktigt Gazi Husrev bays biblioteket var. Under det turkiska styret var det 10 000 elever som avslutade sin utbildning och sedan var verksamma i samhället som filosofer, islamologer, konstnärer, hafiz⁴ mm.⁵

Under det senaste kriget ville angriparna förstöra allt som hade med bosnier och deras kultur att göra. Balkans tragedi är tyvärr inte bara bosniernas problem. Liknande händelser ägde rum i grannländerna. Exempelvis hade serberna i Jugoslavien sagt sig vilja återupprätta Storerbien, inklusive det albanska området Kosovo med argumentet att detta en gång var serbernas hemland.⁶ En människa som har förlorat sitt minne vet inte vem hon är och då är det lätt för andra att leka med hennes identitet och usurpera hennes rätt.

1.2 Syfte och frågeställningar

Det tänkta ämnet i min magisteruppsats är att beskriva Gazi Husrev bays bibliotek i Bosnien, dess historia, samlingar och waqf som institution. I och med att biblioteket är en waqf-institution från början, tänker jag också undersöka de perioder som var waqf-fientliga respektive vänliga.

Syftet med uppsatsen är att beskriva och analysera Gazi Husrev bay bibliotekets historia och dess specifika drag fram till våra dagar och analysera waqf som institution i ett samhälleligt sammanhang.

Frågeställningar:

1. Vad är waqf och vilken är dess betydelse?
2. Hur var de olika perioderna i förhållande till waqf?
3. Hur växte Gazi Husrev bays bibliotek och dess verksamhet fram?

1.3 Metod

Den metod jag har använt mig av i min uppsats är i huvudsak en variant av kvalitativa litteraturstudier. Med tanke på att det valda ämnet har en historisk karaktär tänkte jag använda mig av en metod som vanligen används i historisk forskning: källkritiska litteraturstudier med hermeneutiken som tolkningsmetod.

I min undersökning har jag gått igenom de olika historiska perioderna och regimerna för att utreda vilka av dem som var fientliga respektive vänliga mot waqf-institutioner. Dessa

⁴ Hafiz är de personer som har lärt sig hela Koranen utantill.

⁵ Gazi Husrev begova medresa (2000), *Visestoljetni cuvar bosnjacke duhovnosti*, s. 4.

⁶ Kjeldstadli, Knut (1998), *Det förflutna är inte vad det en gång var*. s. 23.

perioder är också viktiga för att kunna förstå waqf och dess uppkomst överhuvudtaget i Bosnien och Hercegovina. Dessa perioder återspeglas även i uppsatsens andra delar eftersom perioderna skiljde sig mycket åt i förhållande till waqf-institutioner. I samma avsnitt som den historiska genomgången har jag ägnat en egen rubrik åt muslimer på Balkan och det islamiska trossamfundet därför att de är viktiga för att kunna förstå waqf som samhällsinstitution och få en helhetsbild.

För att kunna belysa waqfs uppkomst har jag gått till waqfs ursprungliga källor. Sedan har jag skrivit om waqf-lagstiftningen i Bosnien som varierade från period till period. Om olika waqif/legatorer har jag skrivit i syfte att förtydliga waqf-bilden i Bosnien och Hercegovina.

Gazi Husrev bay och hans waqf hjälper i belysningen av uppkomsten av hans bibliotek. Biblioteket är en waqf-institution och waqf var i stort sett beroende av den rådande situationen i landet. Jag ägnar särskild uppmärksamhet åt de gamla manuskripten och därför har jag belyst frågan om islamiska böcker, bibliotek och boktryckarkonsten.

Avsnittet om biblioteket visar bibliotekets framväxt och dess verksamhet. Bibliotekets historia kan inte förstås utan den historiska bakgrunden och förklaringen av waqf-institutioner vilket är skälet till att jag har kopplat biblioteket till dessa avsnitt.

1.3.1 Källkritiken

Källkritiken begränsas till människor och mänskliga aktiviteter. Metoden kan hjälpa till att besvara huvudsakligen konkreta frågor som:

- *vad* har hänt
- *hur* har det gått till⁷

För att tolka hur pålitlig en källa är, brukar man räkna med fyra olika kriterier, enligt Thurén: äkthet, tidssamband, beroende och tendens.

Äkthet - Källan ska vara det den utger sig för att vara.

Tidssamband - Detta kriterium gäller bara för narrativa källor. Ju längre tid som har gått mellan en händelse och källans berättelse om denna händelse, desto större skäl finns det att tvivla på källan.

Beroende - En god berättande källa är om den är oberoende av påverkan utifrån Beroende kriteriet tillämpas mest på berättande källor för att avgöra om vittnen har ”pratad ihop” sig.

Tendens - Helst ska en god källa vara helt opartisk men detta är troligen ganska sällsynt. Man skall inte ha anledning att misstänka att källan ger en falsk bild på grund av någons ekonomiska, personliga, politiska eller andra intressen att förvränga verklighetsbilden.⁸

Befring hävdar att den som ska kunna vara kvalificerad inom samtidsforskningen – och eventuellt bidra med något som har relevans för framtiden – också måste knyta trådarna bakåt i historien. Den historielösa forskningen om kulturpolitiska och samhällsvetenskapliga

⁷ Thurén, Thorsten (2003), *Källkritik*. s. 7.

⁸ Thurén, Thorsten (1996), *Orientering i källkritik: Är det verkligen sant*. s. 70.

problemställningar kan sällan komma med några väsentliga bidrag till förståelsen av de teman man vill belysa.⁹

Det som i första hand kännetecknar historiskt orienterad forskning är att den arbetar med data från det förflutna, med det som i vanligt språkbruk kallas historiska källor. Ottar Dahl karakteriserar historiska källor som rester, produkter, eller spår av mänsklig aktivitet: boplatser, redskap, vapen, inskrifter, dokument, litterära verk etc.¹⁰ När det gäller användningen av historiska informationskällor måste vi vara medvetna om att det i stort sett är personer från samhällets kulturella elit som efterlämnat skriftliga spår.¹¹

För att vi ska kunna förstå nutiden måste vi veta hur den blivit till det förflutna¹², och tyvärr finns inte den förflutna verkligheten längre. Vad som återstår är historiskt material, spår och rester från det förflutna. Historiska forskningar har sina svagheter och dessa är att källorna bara är bitar, spillror, och ofullständiga rester av det förflutna. Det mesta i vår historia har försvunnit och vi har inte sparat allt som har förflutit. Även allt som är registrerat är inte bevarat i vår tid. Vilka lämningar som bevarats varierar också i olika tider. Historiska undersökningar går ut på att rekonstruera det förflutna med utgångspunkt i de rester vi har och det är ofta forskarens uppgift att lägga ett pussel där de flesta bitarna saknas.¹³

Om jag tänker på mitt insamlade material då kan det utifrån de källkritiska principerna påpekas eventuella svagheter. Några av dessa svagheter som jag hittar i mitt material kommer jag att lyfta fram i analysdelen i syfte att påpeka att det kan finnas vissa tendenser med mitt material men jag tänker inte underkasta alla texter en djup källkritisk granskning.

Tendens är ett intressant källkritisk kriterium och just den kan ifrågasättas i den del av mitt material som handlar om biblioteket och waqf eftersom huvudmaterialet för min undersökning är Gazi Husrev bays bibliotekets årgångar så kallade analler. Anallerna är skrivna av personer som är aktiva på något sätt inom det islamiska trossamfundet. Det första och bästa är om man kan få fram motsidans version och jämföra de båda skildringarna av samma händelse eller fenomen. Men i mitt fall var det inte möjligt därför att det inte finns annat historiskt material om Gazi Husrev bays bibliotek än den som är skriven av personer som har något samband med det islamiska trossamfundet i Bosnien.

Om man ifrågasätter en eller flera källor måste det kompletteras med minst ytterligare en källa utan tendens eller med motsatt tendens. Det är ovanligt att två motsatta parter är eniga om något som är osant.¹⁴ För att uppfylla detta krav förutsätts att man har tillgång till flera källor men det är långtifrån så i mitt fall. Jag är i min undersökning begränsad till material som var skrivet människor som kan tänkas ha haft tendens att "förfina" vissa saker.

Med denna diskussion vill jag påpeka att det finns risk att en del av mitt insamlade material är tendentiös och att man bör ha detta i åtanke. Men denna misstanke undergräver inte min undersökning eftersom alla källor har en viss tendens.

"Det finns inga pålitliga källor... en källa kan vara mer eller mindre omedvetet tendentiös på grund av sina värderingar och förutfattade meningar."¹⁵

⁹ Befring, Edvard (1992), *Forskningsmetodik och statistik*. s.172.

¹⁰ Ibid., s. 172.

¹¹ Ibid., s. 66.

¹² Kjeldstadli, Knut. (1998), *Det förflutna är inte vad det en gång var*. s. 21.

¹³ Ibid., s. 35.

¹⁴ Ibid., s. 66.

¹⁵ Thurén, Torsten (1996), *Orientering i källkritik – är det verkligen sant?*, s. 72.

1.3.2 Hermeneutik

Ordet hermeneutik kommer från grekiskan och betyder utläggningskonst eller förklaringskonst.¹⁶ men också ”att tolka”, ”att översätta”, ”att förtydliga”, ”att klargöra”, ”att förklara”, ”att säga.”¹⁷ Det finns en lång historia när det gäller försöken att förklara vad förståelse och tolkning är, hur förståelsen är möjligt och vilka problem som uppstår vid tolkning av meningsfulla fenomen.¹⁸

Karakteristiskt för meningsfulla fenomen¹⁹ är att de måste förklaras för att kunna förstås.²⁰ Ett hermeneutiskt tillvägagångssätt handlar om tolkningar och hermeneutiken byggde i början på tecken, tydning, råd och maning. Den syftade till att gripa djupt i människornas liv och förståelsen skulle ge ett nytt perspektiv på tillvaron så djupgående att de skulle välja att förändra sina liv.²¹ Den moderna hermeneutiken arbetar också med tecken och tydning. Hermeneutiken menar nämligen att det finns flera sätt att förstå världen eller en viss företeelse på och erkänner att vi alltid ser utifrån aspekter, att vi aldrig kan ställa oss utanför oss själva när vi studerar verkligheten. Vi bör läsa mycket, samla in data, ta del av andras arbete men vi kommer inte i en position utan våra liv och föreställningar. Hur vi tolkar och förstår förutsätts alltid av att vi är historiska varelser.²²

Hermeneutiken har fem gemensamma grundläggande förutsättningar:

- Förståelse av mening sker alltid i ett sammanhang eller i en kontext
- I varje tolkning eller förståelse är delar beroende av helheten och tvärtom
- Varje förståelse förutsätter eller bygger på en bestämd förförståelse.
- Varje tolkning föregås av vissa förväntningar eller förutfattade meningar
- Det finns en nivå i tolkningsprocessen där man inte hundra procentig kan skilja mellan subjekt och objekt.²³

Den hermeneutiska metoden beskrivs ofta som en tolkningskonst där arbetet med en text eller liknande successivt ökar vår uppfattning och förståelse. Hermeneutiken innebär ett systematiskt tillvägagångssätt för sökandet efter inre mening och helhetsförståelse.²⁴

Den hermeneutiska tolkningsprocessen kallas för ”den hermeneutiska cirkeln” eller kanske med en bättre benämning, ”den hermeneutiska spiralen”. Steinar Kvale beskriver denna växling mellan uppfattningen av helhet respektive del på följande sätt: ”Utifrån en inledande och ofta vag och intuitiv global uppfattning av texten som en helhet tolkas de enskilda delarna, varpå tolkningen av delarna ånyo relateras till helheten”²⁵

¹⁶ Nils, Gilje & Harald, Grimen (1992), *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. s.176.

¹⁷ Starrin, Bengt & Svensson, Per-Gunnar (1994), *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. s. 58.

¹⁸ Nils Gilje och Harald Grimen (1992), *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. s.176.

¹⁹ Meningsfulla fenomen är uttryck som används för fenomen som uttrycker en mening eller att de har en betydelse.

²⁰ Nils Gilje och Harald Grimen (1992), *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. s.175.

²¹ Ödman, Per-Johan (2003), *Tolkning förståelse vetande: Hermeneutik i teori och praktik*. s. 8.

²² Ibid., s. 10.

²³ Starrin, Bengt & Svensson, Per-Gunnar (1994), *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, s. 59.

²⁴ Befring, Edvard (1992), *Forskningsmetodik och statistik*, s. 82.

²⁵ Repstad, Pål (1999), *Närhet och distans-kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*, s. 103f.

Denna spiralrörelse möjliggör en kontinuerlig fördjupning av meningsförståelsen. Med en text framför sig läser man först igenom det hela för att få en helhetsbild. Därefter går man till enskilda teman, försöker hitta deras innebörd och betydelse och går så tillbaka igen utifrån en mer reflekterad tolkning av helheten. Detta är en idealbild av den hermeneutiska processen.²⁶

En hermeneutiker närmar sig forskningsobjektet subjektivt utifrån sin egen förförståelse. Förförståelsen, de tankar, intryck och den kunskap forskaren har, är bara en tillgång och inte ett hinder för att tolka och förstå forskningsobjektet.²⁷ Det finns min förförståelse kring mitt tema självklart men den är i vis mån begränsad. Visserligen känner jag till vad waqf är och att waqf institutionerna hade stora problem med den kommunistiska regimen. Men jag vet inte hur dem andra perioderna förhåll sig i verkligheten mot waqf. Min förförståelse säger också att waqf inte är typiskt bosniskt fenomen utan att den är någonting som kännetecknar andra muslimska länder också. Jag anade att den turkiska perioden var waqf-vänlig men visste inte heller hur waqf organiserades och administrerades då. När det gäller Gazi Husrev bays bibliotek hade jag stora frågetecken kring det. Jag visste att det var en skattkammare men vad är det som finns i det eller hur det organiseras eller hur och när uppstod visste jag nästan ingenting om.

I min uppsats har jag undersökt bosnisk historia från det tidiga skedet tills nu. Detta gjorde jag för att få en helhetsbild i förståelsen av waqf och Gazi Husrev bays bibliotek. Sedan har jag beskrivit waqf-institutionen vilken kan förstås bara som helhet i den historiska kontexten. I analysen har jag relaterat mindre ”delar” till de större för att ge en bild av rådande förhållanden med målet att besvara mitt syfte och mina frågeställningar. Gazi Husrev bays bibliotek och dess uppkomst har jag analyserat med hjälp av mindre ”delar”, dvs. bibliotekets historia och framväxt i relation till samhället.

1.4 Val av ämne och förberedelser inför arbetet

Kursen bok-och bibliotekshistoria var en av dem mest intressanta för mig under min utbildning på BoI och jag har haft från början av min utbildning lite idéer kring bibliotekshistoriska uppsatser. Själv är jag intresserad av historiska företeelser och har funderat på waqf-institutioner som är välkända i Bosnien. När det gäller waqf frågor visste jag från mina tidigare studier och erfarenhet att kommunisterna inte var ”snälla” mot allt som hade någon koppling med religionen eller något religiöst förtecken. Men det som utmanade mig var att utforska vad är med dem andra historiska perioderna och hur förhöll dem sig mot waqf. Trots att Gazi Husrev bays bibliotek är välkänt var detta ett stort frågetecken också som jag vill belysa och presentera till de svenska läsarna.

En av de första sakerna jag gjorde innan jag kände en lättnad över att jag hade ett ämne i händerna, var att jag skickade ett e-mail till Gazi Husrev bays bibliotekets chef. Han var mycket expeditiv och svarade tillmötesgående på mitt e-mail med stort intresse för mitt ämne och hälsade mig välkommen dit. Under tiden jag var i Sarajevo, kontaktade jag min handledare Magnus Torstensson via e-mail men vi kunde inte e-maila om specifika frågor eftersom jag inte hade lång tid på mig. Det primära för mig var att samla så mycket material som möjligt, komma tillbaka och sätta igång med arbetet.

²⁶ Ibid., s. 104.

²⁷ Patel, Runa & Davidson, Bo (1991), *Forskningsmetodikens grunde- att planera, genomföra och rapportera en undersökning*, s. 26.

1.5 Tidigare forskning

I Sverige och på svenska kan man säga att det inte finns någon forskning alls kring Gazi Husrev bays bibliotek och när det gäller övriga världen har jag bara hittat en rapport som är skriven av David G. Hirsch, professor från Charles E. Young Research Library, UCLA. Men rapporten är mera orienterad kring förbättrandet av en löpande biblioteksservice och inte biblioteket i relation till waqf. Det är oftare enstaka intressenter som besöker biblioteket och letar i bibliotekets bestånd efter spår av sina förfäder än att forskare kommer med avsikt att bedriva djupare analys och forskningar. På hemmaplan, det vill säga Bosnien, finns forskare som har skrivit kring biblioteket och på själva biblioteket finns specialister, forskare som är anställda där och ansvarar för var sitt område och skriver artiklar i islamisk trossamfundets tidskrifter och annaler.

1.6 Litteratursökning och litteraturgenomgång

Det var en stor utmaning och jag kände en enorm nyfikenhet i väntan på resan till Sarajevo eftersom jag inte visste om jag skulle hitta relevant material för att bedöma om det räcker för att kunna analysera de problemställningar jag har. Jag var helt medveten om att tillgängligheten till material om waqf och Gazi Husrev bays bibliotek i grunden skulle ändra min metod och leda till omarbetning av mina utgångspunkter.

Första steget som jag gjorde i litteratursökningen när jag hade bestämt mig vilket ämne jag skulle skriva om i min uppsats, var att jag sökte i högskolans katalog och i stadsbibliotekets katalog allmänt om bosnisk historia och kulturella institutioner som kan ha ett samband med waqf-institutioner. Sedan sökte jag efter historiskt material i olika databaser och det visade sig att Libris var en viktig källa för historiska fakta om Bosnien-Hercegovina. När det gäller frågor som handlar om waqf-institutioner var det inte möjligt att hitta någonting som kan ge ett bättre svar om vad waqf är och eventuella bosniska waqf-institutioner. Jag anade från början att huvuddelen av min litteratur om waqf och Gazi Husrev bays bibliotek måste sökas på plats, det vill säga i Gazi Husrev bays bibliotek och andra bibliotek i Bosnien som har historiska bestånd.

I Bosniska Institutet²⁸ fick jag delvis insyn om waqf-institutioner och även en hel del specifik litteratur om Gazi Husrev bays bibliotek. Gazi Husrev bays bibliotek visade sig vara huvudkällan för mitt material och i deras interna bibliotekskatalog hittade jag många artiklar och böcker som handlade om Gazi Husrev bay, bosnisk historia och waqf-institutioner. De har inte så generösa regler på biblioteket när det gäller bokutlåning så jag fick kopiera en del material på plats, en del fick jag ta ut från biblioteket och kopiera i staden (det var billigare att kopiera ute än på biblioteket), och den största delen av litteraturen köpte jag på biblioteket. Det är bibliotekets annaler som samlar det mesta historiska materialet och forskningen kring waqf-institutioner och Gazi Husrev bays bibliotek. Alla de annalerna från början, år 1972, har jag köpt, förutom ett exemplar. Det är bara detta icke-köpta exemplar som jag har bedömt som innehållande icke-relevant material för mig och min uppsats. I alla de andra exemplaren fanns för min del relevant material.

²⁸ Bosnisk Institut – En ny waqf-institution som är belägen i Sarajevos centrum. Institutet grundades av Adil bay Zulfikarapasic år 1988 i Zurich, (Schweiz). I början av år 2001 flyttades huvudbeståndet från Zurich till Sarajevo. Mer om Institutet kan läsas här: <http://www.bosnjackiinstitut.org/>

Den mest omfattande boken som handlar om Gazi Husrev bays bibliotek är en bok av Dr. Enes Kujundzic som heter *"Gazi Husrev begova biblioteka – pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture"* (Gazi Husrev bays bibliotek, 500 år i den bosniska kulturens tjänst) och en annan bok som är från 1932 *"Spomenica Gazi Husrevbegove cetiristogodisnjice"* (Minnesbok av Gazi Husrev bay, 400 år efter honom). Vid sidan av dessa två böcker finns en hel del andra källor och artiklar som handlar om Gazi Husrev bay och hans bibliotek. Med andra ord kan man säga att det inte går att skriva någonting i historisk eller kulturell bemärkelse i detta sammanhang utan att nämna Gazi Husrev bay.

Annaler är alltså huvudkällan för min uppsats och nästan alla andra källor som jag har använt när det gäller biblioteket och waqf grundas på texter från annaler.

I frågan om waqf och waqf-institutioner har det skrivits mycket om i det Islamiska trossamfundet i Bosnien. De mest framstående verken som jag har hittat är skrivna av Kostovic Nijazija *"Sarajevo izmedju dobrotvorstva i zla"* (Sarajevo mellan välgörenhet och det onda), och Hrvacic Esads bok *"Vakuf – trajno dobro"* (Waqf – evigt gott)

1.7 Avgränsningar

Jag fokuserar min uppsats på de två historiskt viktiga element som kännetecknar Bosnien-Hercegovina. Det första är waqf-institution som är grunden i utvecklingen av de flesta äldre städer i Bosnien och den andra delen av min uppsats är koncentrerad till ett speciellt men samtidigt offentligt bibliotek i Bosnien, nämligen Sarajevo. För att kunna förstå waqf och ett sådant bibliotek som Gazi Husrev bays presenterar jag en översikt över den bosniska historien som har format och bestämt förutsättningarna för dessa institutioner. Vidare har jag inte riktigt avgränsat utan fokuserat min undersökning mer till den mer intressanta delen av bibliotekets bestånd, det vill säga manuskriptbeståndet.

1.8 Övrigt...

I min uppsats kommer det att förekomma en hel del främmande ord på de olika waqf-institutionerna och andra företeelser som är vanliga i Bosnien men som är väldigt svåra att översätta till svenska på grund av att de inte har sin motsvarighet i det svenska språket. Under arbetets gång kommer jag att förklara dem i fotnotstext och även sammanställa en ordlista i uppsatsens sista del. Dessa ord, så kallade "orientalism", är låneord från arabiska, persiska och turkiska som kom till Bosnien och assimilerades i det bosniska språket genom det turkiska styret på Balkan som varade i mer än 400 år.

1.9 Disposition

I kapitel 1 har jag skrivit inledning/bakgrund, syfte och frågeställningar, uppsatsens disposition, förklarade hur jag valt just detta ämne, skrivit om tidigare forskning, litteratursökning och dess genomgång, uppsatsens avgränsningar samt en rubrik som jag kallar för "övrigt" under vilken jag har förklarat några praktiska saker i min uppsats. I det andra kapitlet har jag skrivit om Bosnien och Hercegovina, dess historia samt muslimer och det islamiska trossamfundet i Bosnien och Hercegovina.

Kapitel tre innehåller allmänna frågor kring waqf, waqf-lagstiftningen i Bosnien och Hercegovina, några kända bosniska waqif och hur waqf som institution är organiserad. I det fjärde kapitlet har jag skrivit om Bosniens mest kända waqif²⁹, Gazi Husrev bay och hans waqf, islamiska böcker, boktryckarkonsten, islamiska bibliotek samt om orientaliska/islamiska bibliotek på Balkan. Kapitel fem presenterar Gazi Husrev bays bibliotek med dess specifika drag.

Sjätte kapitlet är uppsatsens analys utifrån mina frågeställningar, källkritiska problem med min uppsats och slutsatser som jag har kommit fram till. Sjunde kapitlet är uppsatsens sammanfattning. Till sist kommer käll- och litteraturförteckning och bilagor

²⁹ Waqif är person som ger någonting i waqf.

2 Bosnien-Hercegovina

I detta kapitel kommer jag kortfattat att beskriva Bosnien och belysa bosnisk historia från den tidiga perioden till våra dagar.

2.1 Karta över Bosnien och Hercegovina

Karta 1

World Learning, <http://www.worldlearning.org/wlid/star/img/balkan.gif> [2006.04.12], Kartan innehåller även alla bosniska grannländer och är från 1997.

2.2 Tidig historia

Man vet inte särskilt mycket om Bosnien-Hercegovinas allra tidigaste historia, men området kan ha varit befolkat under tämligen lång tid. De första kända invånarna var illyriska stammar som senare blandades upp med invandrade kelter. Så småningom lyckades romarna erövra hela området och upprättade den romerska provinsen Illyricum.³⁰ Med början år 395 delades romerska riket i ett Västrom och ett Östrom, en delning som har återverkningar än i dag. För Bosnien-Hercegovinas del innebar delningen att man under lång tid framöver hamnade i ett otacksamt läge, som skärningspunkten mellan olika kulturer och religioner. Dåtidens bosnier var bogumiler, en kristen kättarsekt med ursprung i Bulgarien och Makedonien. Kättarrörelsen uppstod på 900-talet och spreds sedan västerut. Namnet hade rörelsen fått efter

³⁰ Statens Invandrarverk (1995), *Bosnier*, s. 6.

prästen Jeremia, med tillnamnet "Bogomil"- 'den av Gud älskade'.³¹ Bosniska bogumiler var i opposition mot såväl katolska kyrkan i väst som den ortodoxa kyrkan i öst. Det olyckliga geografiska läget mellan öst och väst gjorde att de två stora makterna hela tiden försökte ta kontroll över Bosnien. De båda rikena såg det som sin största utmaning att försöka krossa denna ovannämnda kättarrörelse som hade fått starkt fotfäste på 1100-talet. Trots dessa imperialistiska strävanden lyckades bogumilerna överleva alla attacker och kom i själva verket att bli något av "statsreligion" i Bosnien-Hercegovina³², och utövarna kom att kallas de "bosniska kristna".³³

2.3 En självständig bosnisk stat

Som den förste oberoende härskaren i Bosnien räknas en bosnisk adelsman, Kulin ban (omkring 1180-1205) som var bogumil. Bogumilismen var starkt kritisk både till centrala aspekter i den kristna läran och till kyrkan som institution; vilket innebar att bogumilerna var i opposition mot såväl den katolska som den ortodoxa kyrkan. Det är intressant att jämföra bogumilernas religiösa handlingar med islamiska. Vissa forskare betonar särskilt de medeltida bogumilernas likheter med islam. På 1400-talet var de mera gynnsamt inställda till turkarnas religion dvs. islam än mot katolikernas. Trots flera försök från både katoliker och ortodoxa i omgivande länder att krossa denna kättarrörelse lyckades de överleva.

2.4 Den turkiska perioden

Redan 1463 hade turkarna lagt under sig större delen av Bosnien. Bogumilerna blev muslimer på den grund att de attraherades av enkelheten och omedelbarheten i islam vilket var ej alltför avvikande från deras egna trosföreställningar. Bogumilerna såg i islam en tro som anstod dem och särskiljde dem från katoliker och ortodoxt kristna. Under mer än 400 år kom turkarna att sätta sin prägel på livet i området, även om de inte aktivt gick in för att omvända den ockuperade befolkningen till islam.³⁴

Vid Berlinkongressen år 1878 blev Rumänien, Serbien, och Montenegro självständiga stater medan Bulgarien blev ett furstendöme. Ett annat beslut vid Berlinkongressen som kom att sätta djupa spår på Bosnien är beslutet att Österrike-Ungern skulle överta kontrollen av Bosnien-Hercegovina.

2.5 Habsburgarnas period

Ett stort antal muslimer ville inte leva under den österrikisk-ungerska ockupationen och de utvandrade efter 1878 till Turkiet. Efter 1878 hamnade Bosnien i ett inte så väl definierat läge. Bosnien styrdes officiellt av Turkiet men administrerades av Österrike-Ungern. 30 år senare, det vill säga 1908, införlivades Bosnien i dubbelmonarkin "på riktigt". När den österrikiske tronföljaren Franz Ferdinand och hans hustru kom på officiellt besök i det ockuperade Bosnien sköts de till döds i Sarajevo den 28 juni 1914. Attentatet utfördes av Gavrilo Princip, bosnisk serb och planerades av en hemlig serbisk organisation känd som "Svarta Handen".

³¹ Sjöforst Torsten (1994), *Bosnien, Kroatien, Serbien... sydslavisk historia*, s. 65.

³² Statens Invandrarverk (1995), *Bosnier*, s. 6.

³³ Sundström, Patrik (1997), *Kriget i Bosnien-Hercegovina*, s.12.

³⁴ Statens Invandrarverk (1995), *Bosnier*, s. 7.

Den österrikisk-ungerska regeringen förklarade Serbien krig och en månad efter skottet i Sarajevo inleddes första världskriget.³⁵

2.6 Mellankrigsperioden

Första världskriget resulterade bland annat i att den österrikisk-ungerska dubbelmonarkin bröts upp i en rad nya småstater. En av dessa var Serbernas, kroaternas och slovenernas kungarrike som proklamerades den första december 1918. Bosnien-Hercegovina upphörde att existera som en enhet och området delades upp i fyra provinser. Kung Alexander upplöste parlamentet och införde kunglig diktatur 1929. Med införandet av den kungliga diktaturen ändrades även landets namn till Konungariket Jugoslavien och det nya Jugoslavien delades i nio provinser. I den nya uppdelningen delades Bosnien mellan flera provinser, så kallade "banovina". Det sägs att huvudsyftet med den nya uppdelningen var att förstärka den serbiska övervikten och försvaga kroaternas ställning.³⁶

Under mellankrigsperioden styrdes Bosnien av en i huvudsak serbisk byråkrati. Kungariket Jugoslavien berövade Bosnien den frihet eller den administrativa enhet som Bosnien hade under de turkiska och habsburgska perioderna. Muslimerna erkändes som sagt inte som ett eget folk men tvingades inte heller att deklarerar sig som serber eller kroater³⁷. Ett autonomt Kroatien upprättades 1939 inom Jugoslavien och då fick Kroatien delar av Bosnien-Hercegovina. Denna uppgörelse mellan serber och kroater skedde helt utan godkännande av de bosniska muslimerna. Det misstänks att Kroatiens president Tudjman och Serbiens president Milosevic haft denna uppgörelse i tankarna när de, som det hävdats, diskuterade en delning av Bosnien mellan sig.³⁸

2.7 Bosnien/Jugoslavien under andra världskriget

Tyska och italienska trupper invaderade Jugoslavien i början av april 1941. Kungen och regeringen flydde utomlands. Tyskarna tog snabbt och lätt kontrollen över hela landet. Nya ockupanter samarbetade med Ustasja i Kroatien vilka hade utropat självständighet under namnet *Den oberoende kroatiska staten*, NDH. Bosnien-Hercegovina kom att tillhöra "Den oberoende kroatiska staten". De bosniska muslimerna splittrades efter krigsutbrottet 1941. Kriget var en katastrof, särskild för Bosnien-Hercegovina, eftersom Bosnien hamnade under NDH som var en tysk-italiensk lydstat, under den nazistiska kroatiska Ustasjarörelsen.³⁹

Under åren 1943-44 kom Bosnien att bli den främsta skådeplatsen för det blodiga jugoslaviska inbördeskriget. Enligt kroatiska och serbiska undersökningar låg det verkliga dödstalet omkring 1,1 miljoner. Striderna mellan de olika jugoslaviska parterna krävde fler dödsoffer än vad kampen mot ockupanterna gjorde.⁴⁰ När kriget var över 1945 kunde Josip Broz-Tito bilda regering. Titos nya socialistiska Jugoslavien hade klarat sig nästan helt utan sovjetiskt stöd till skillnad från andra europeiska kommunistiska stater.⁴¹

³⁵ Statens Invandrarverk (1995), *Bosnier*, s. 9.

³⁶ Sundström, Patrik (1997), *Kriget i Bosnien-Hercegovina*, s.15.

³⁷ Svanberg Ingvar, Söhrman Ingmar (1996), *Balkan, folk och länder i krig och fred*, s. 102.

³⁸ *Ibid.*, s. 102.

³⁹ Svanberg Ingvar, Söhrman Ingmar (1996), *Balkan, folk och länder i krig och fred*, s. 102.

⁴⁰ Sundström, Patrik (1997), *Kriget i Bosnien-Hercegovina*, s.17.

⁴¹ *Ibid.*, s.17f.

2.8 Titos Jugoslavien

Det nya landet, officiellt bildat 1945-46 fick namnet Federativa Folkrepubliken Jugoslavien. I den kommunistiska Jugoslavien gavs Bosnien-Hercegovina status som egen delrepublik. Tito styrde Jugoslavien med järnhand med Sovjetunionen som förebild. Tito tillät inte någon demokrati, och blev i praktiken diktator. Den kommunistiska politiken gentemot islam var rätt hård i början men i efterhand blev den lite mera tolerant. Det var Titos sätt att visa för omvärlden att muslimerna inte är förtryckta, men i praktiken var det hårt för muslimer och islamiska institutioner i Jugoslavien.⁴²

2.9 En självständig bosnisk stat igen

Den mångkulturella sfären, som var ett positivt kännetecknande symbol för Bosnien och landet, även kallat ”det europeiska Jerusalem”, blev starkt hotat efter Jugoslaviens upplösning. De serbiska nationalisterna utropade under hösten 1991 alla regioner i Bosnien med serbisk majoritet som ”serbiska autonoma områden”. Det här separatistiska försöket var under SDS (serbnationalistiska partiets) ledning och dess partiledare Radovan Karadzic.⁴³

När Bosnien utropades som självständigt stat i början av 1990-talet erkändes inte dess gränser av de serbiska ledarna i Serbien och Bosnien. Serberna tyckte inte om att se Bosnien som en självständig och suverän stat utan hade velat ha Bosnien i Förbundsrepubliken Jugoslavien eller i Storserbien.⁴⁴ Belgrad och SDS ville behålla Bosnien i ett ”rest-Jugoslavien”, i praktiken Stor-Serbien och de bosnjakiska (de bosniska muslimerna) och kroatiska partierna ville ha ett självständigt och multietiskt Bosnien. Det fanns även en negativ strömning från Kroatien som helst ville dela upp Bosnien med Serberna. Denna kroatiska politik fördes av den dåtidens kroatiska president, Franjo Tudjman.⁴⁵

På Europeiska Gemenskapens förslag organiserades folkomröstning i slutet av februari 1992 där cirka 63 procent av de rösteberättigade röstade för självständighet. Serberna (SDS) ville inte delta i omröstningen och bojkottade därför omröstningen. Drygt en månad efter omröstningen erkändes Bosnien-Hercegovina av EG och USA. Serberna påbörjade ett angreppskrig i samma stund som ett bosniskt parlament proklamerade självständighet och utropade en helt självständigt serbisk republik i Bosnien. Det var i början av år 1992 och kriget pågick utan avbrott till slutet av november år 1995.

Fredsresolutionen skrevs under i Dayton i USA och kallas för Daytonavtalet. Serberna fick en serbisk dominerad entitet inom landet, Republika Srpska, som omfattar 49% av landets yta. Resterande 51% av teritoriet skulle utgöras av en union mellan kroater och bosniaker. Cirka 140 000 människor beräknas ha döats under kriget och cirka 70 000 har hållits i koncentrationslägerliknande, främst serbiska, fångläger.⁴⁶

⁴² Ibid., s.19.

⁴³ Ibid., s. 108.

⁴⁴ Ibid., s. 100.

⁴⁵ Ibid., s. 108.

⁴⁶ Nordlöv, Ulla (1996), *Bosnien-Hercegovina*, s. 17-19.

3 Waqf/legat-institution

I detta kapitel skriver jag allmänt om waqf och dess historiska utveckling. Vidare skriver jag om waqf-institutionen i Bosnien, kända bosniska waqif samt waqfs ledning/organisering.

3.1 Muslimer på Balkan och det Islamiska trossamfundet i Bosnien och Hercegovina

Innan kriget började 1992, torde få svenskar haft klart för sig att i Bosnien och på Balkanhalvön fanns en stor inhemsk befolkning som bekänner sig till islam.⁴⁷ Egentligen har omkring tio miljoner människor på dagens Balkan en muslimsk bakgrund. Det största antalet muslimer finns i det forna Jugoslavien med cirka 5 miljoner muslimska medborgare. Därefter följer Albanien med 2, 3 miljoner, Bulgarien 1.4 miljoner, Grekland 155 000 samt Rumänien 50 000.⁴⁸ Som tidigare nämnts, är islams närvaro på Balkan ett resultat av det Osmanska imperiets femhundraåriga dominans. Muslimerna i Sydeuropa är sunniter⁴⁹ och tillhör den hanafitiska rättsskolan.⁵⁰ Samtidigt finns de mystiska dervischordnarna som har spelat en stor roll under historien.⁵¹

Efter det Osmanska imperiets sönderfall kom muslimerna på Balkan att leva som minoriteter i kristna stater. De kommunistiska regimerna försvårade muslimernas situation och kunde innebära hårda inskränkningar i deras religiösa och kulturella rättigheter. Det bästa exemplet är Albanien som 1967 officiellt blev det första ateistiska landet i världen.⁵²

Den österrikiska ockupationen av Bosnien innebar en stor kulturell och organisatorisk förändring. Bosnien hade inte något behov av den högsta religiösa posten under den turkiska tiden eftersom alla religiösa frågor var direkt under Sejkhu-Islam⁵³ i Istanbul. Men efter den turkiska ockupationen blev islam en minoritetsreligion och österrikarna skapade en ny hierarkisk organisation med den så kallade reisu-l-ulema posten, muslimernas religiösa överhuvud bara för Bosnien. Österrike-Ungern ville på detta sätt frångå de bosniska muslimerna från Istanbul.⁵⁴

Islam var vid sidan av den ortodoxa kyrkan i Makedonien mest beroende och kontrollerad av staten och kommunistpartiet. Det var först 1991 som reisu-l-ulema tillsattes utan inblandning från myndigheterna.⁵⁵

Det islamiska trossamfundets egendom består av waqfs egendomar, andra lösa och fasta egendomar, olika obligatoriska och icke-obligatoriska allmosor och trossamfundets vinstgivande anläggningar.⁵⁶ Islamsikt trossamfund använder sig parallellt av de gregorianska och hidjra⁵⁷-kalendrarna enligt trossamfundets konstitution.⁵⁸

⁴⁷ Svanberg Ingvar och Westerlund David (1994), *Majoritetens islam: om muslimer utanför arabvärlden*, s. 333.

⁴⁸ Svanberg Ingvar och Westerlund David (1994), *Majoritetens islam: om muslimer utanför arabvärlden*, s. 333

⁴⁹ Sunniter eller Sunnimuslimer är den större gruppen av muslimer, 90%, vid sidan av Shiamuslimer.

⁵⁰ Hanafitiska rättsskolan är en av de fyra rättskolorna hos Sunnimuslimerna: hanafitiska, shafiska, hanbeliska och malikiska.

⁵¹ Svanberg Ingvar och Westerlund David (1994) *Majoritetens islam: om muslimer utanför arabvärlden*, s. 333.

⁵² Ibid., s. 333.

⁵³ Sejkhu-Islam var Mufti, religiös överhuvud för hela imperiet. Han hade sitt säte i Istanbul. Han var den högsta instansen för tolkning av religion.

⁵⁴ Imamovic, Mustafa (1999), *Historija drzave i prava Bosne i Hercegovine* s. 295.

⁵⁵ Svanberg Ingvar och Westerlund David (1994), *Majoritetens islam: om muslimer utanför arabvärlden*, s. 341.

⁵⁶ Islamiskt trossamfund i Bosnien-Hercegovina (1998) *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini* i

För att kunna ge en tydligare bild av waqf-institutioner och deras ledning tycker jag att det är viktigt att förklara det islamiska trossamfundets organisering eftersom alla waqf-institutioner står "under" det islamiska trossamfundet.

Det islamiska trossamfundet består av följande enheter:

Sabor (parlament)-

Sabor är det islamiska trossamfundets högsta representativa och lagstiftande organ och består av 83 ledamöter från olika regioner.

Rijaset

Rijaset är det högsta religiösa och administrativa organet i det islamiska trossamfundet. Resul-ulema är rijasets chef. Rijaset har 15 ledamöter. Rijaset som sådan institution är unik i hela den muslimska världen.⁵⁹

Fakultet för islamiska studier (FIN)

FIN är den äldsta högskoleinstitutionen för islamiska studier i sydöstra Europa. Fakulteten grundades 1977.

Waqfs direktion

År 1996 beslutade Sabor att grunda Waqfs direktion som är fortsättning på den waqfs direktion som upphörde att existera under den kommunistiska regimen, 1958.

Huvuduppgifter för waqfs direktion:

- att skydda waqf-institutioner i Bosnien och i diaspora,
- animera nya waqf-institutioner och ge ut waqfnama dokument till nya waqif (legatorer),
- hjälpa alla lokala waqf-institutioner med rättslig support,
- föra rättsliga processer inför inhemska och internationella rättsliga institutioner i syfte att skydda waqf-egendomar,
- hitta bästa arrendatorer för waqf-egendomar och kontrollera egendomar som hyrts ut,
- byta waqf fast egendomar (som kan göras enligt waqfnama) för andra fast egendomar,
- utnämning av waqfs chefer (mutavelija) och kontroll av lokala waqf-enheter i waqfs frågor,
- uppföljning av regeringens och parlamentets arbete i restitutions waqf-frågor.

16. april 2001 grundades inom waqfs direktion "Fond Bosnjaci" med nedanstående målsättningar:

- utbildning och utdelning av stipendier till elever, studenter och doktorander
- förlags- och tryckeriverksamhet
- kulturella och idrottsaktiviteter⁶⁰

Izborna Odluka, s. 11.

⁵⁷ *Hidjra* är profeten Muhammeds flyttning från Mekka till Medina. Detta skedde 16.02.622 efter Kristus. Den här flytten anses som en av de viktigaste händelserna i islamisk historia och muslimerna räknar sin tid från denna händelse. Det muslimska året kallas för "Hidjras år". Hidjras år har också 12 månader men det är kortare än gregorianska för ca 10 dagar.

⁵⁸ Islamiskt trossamfund i Bosnien-Hercegovina (1998), Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i *Izborna Odluka*, s. 9.

⁵⁹ Imamovic, Mustafa (1999) *Historija drzave i prava Bosne i Hercegovine* s. 297.

⁶⁰ Islamiskt trossamfund, www.rijaset.ba [2006.03.24].

Kansli för den bosniska diasporan

År 1995 grundades kansliet med sitt säte i Sarajevo. Kansliet tar kontakt med det islamiska trossamfundets föreningar och organisationer utomlands. Kansliet är i kontakt med drygt 200 bosnisk-islamiska organisationer i Europa, USA, Kanada och Australien.

Ilmija

Ilmija är ”facklig förening” som samlar imamer (präster), lärare och professorer inom det islamiska trossamfundet. Föreningen grundades 1912 och har som permanent uppgift att utbilda sina medlemmar, tryckeriverksamhet och sociala aktiviteter inom föreningen.

Mina

Mina är Rijasetts nyhetsbyrå

Preporod

Preporod är officiell trossamfundets tidning.

Gazi Husrev bays bibliotek

Biblioteket jag kommer att skriva om senare i uppsatsen.

Kansliet för vallfärden

Kansliet som är ansvarigt för organisationen av vallfärden till Mekka och Medina

Glasnik

Glasnik är Rijasetts tidskrift

El-Kalem

El-Kalem är det islamiska trossamfundets bokförlag som grundades 1972. Idag är El-Kalem ett av de största bokförlagen i Bosnien.

Center för islamisk arkitektur (CIA)

CIA är grundat 1994. Centret är ansvarigt för registrering och klassificering av alla objekt som tillhör det islamiska trossamfundet. Det sanerar krigsskadade objekt och planerar nya objekt för det islamiska trossamfundet.⁶¹

3.2 Waqf-definition och historisk översikt

Ordet ”waqf” kommer från ett arabiskt verb ”weqafe” som lingvistiskt översatt betyder ”stoppa”, ”stanna”, ”hejda”.⁶² Detta ord översätts inte i länder med muslimsk befolkning oavsett vilket språk som talas där eftersom det är ett allmänt och internationellt känt ord, och även som institution. Med waqf menar man egendom som man skänkt en muslimsk församling, en stiftelse till förmån för en församling eller för allmän användning. Waqf kan vara grundad likaväl för religiösa ändamål som för samhällets andra institutioner. Waqf-egendomar är alltid undantagna de ordinarie lagliga transaktionerna och är påtänkta för andra ändamål än för handel och transaktion. Ordet waqfnama härstammar från samma arabiska verb ”weqafe” och det persiska ordet ”nama” som betyder ”handling”, ”dokument” eller ”bok”. Waqfnama eller waqfija har karaktär av domstolens beslut eftersom det innehåller en

⁶¹ Islamiskt trossamfund, www.rijaset.ba [2006.03.24].

⁶² Muftic, Teufik (1997), *Arapsko-bosanski rjecnik*, s. 1662.

beskrivande process att göra någon egendom till waqf och rättskipande myndigheter har börjat med att använda dessa dokument, så kallade waqfnama eller waqfija, för att förstärka eller öka rättssäkerheten.

Waqfs ursprungliga källor är Koranen⁶³ och Hadith.⁶⁴ En av de ayaat⁶⁵ i vilka det finns element som uppmuntrar till grundandet av waqf är ayat 92 i surah⁶⁶ ”Al ‘Imran”⁶⁷ som lyder: ”[TROENDE!] Ni kommer inte att uppnå sann fromhet, förrän ni ger åt andra av det som ni [själva] värdesätter; Gud har full kännedom om vad ni ger.” Denna ayat enligt Bukhari⁶⁸ och Muslim har profeten förklarat på följande sätt: ”Efter att en människa dör, försvinner alla hans/hennes spår på den här jorden utom i tre fall: om man lämnar efter sig permanent välgörenhet, kunskap som kommer att användas av andra eller väluppfostrade barn som kommer att be Gud om hans/hennes förlåtelse.”⁶⁹ Det står i en hadith att profeten Muhammed själv under sitt liv skänkte sju fruktträdgårdar för allmän användning i Medina, Fedek och Hajber⁷⁰ och beslutade att fruktträdgårdarnas tillgångar skulle användas av dem som är på resande fot, resenärer.⁷¹

Inom islam finns olika välgörenheter, vissa av dem är obligatoriska såsom zakaat, det vill säga allmosan, som hör till en av de fem islamska grundpelarna. Andra är så kallade vadzib-välgörenheter som också är obligatoriska men deras status på den rättsliga skalan är inte lika rigorös som zakaat. Tredje sortens välgörenhet är den som är önskvärd och i denna grupp hör waqf-välgörenheten.⁷²

Waqf-egendomar är inte någonting som är typiska för vissa perioder eller vissa områden i islamisk historia, utan de grundades från början av den islamiska eran. Waqf fick sitt första problem i början av 1600-talet, då det visade sig vara svårt att förvalta dessa egendomar. Som illustration kan nämnas att i mitten av 1800-talet omfattade waqfs mark 50 procent i Algeriet, 33 procent i Tunisien, 15 procent i Iran, 14 procent i Egypten osv. Koloniala makter såg hur stora tillgångar fanns i dessa egendomar och de försökte centralisera och exploatera waqf-institutioner som till exempel Frankrike i Algeriet 1873 och i Tunisien 1888. I Turkiet bildades waqf-departement redan i början av 1800-talet som var ansvarigt för waqf-

⁶³ Koranen är Guds sist uppenbarade ord och den grundläggande källan till Islams lärdomar och lagar. Koranen handlar om trons fundament, moral och mänsklighetens historia. Gudsdyrkan, vetenskap, visdom, förhållandet mellan Gud och människa samt alla sidor av människors sociala liv och inbördes förhållanden. Omfattande anvisningar om hur ett sunt och harmoniskt samhällssystem inom social rättfärdighet, ekonomi, politik, lagstiftning, rättsvetenskap och internationella förbindelser kan byggas upp, är också viktiga beståndsdelar av Koranen. Koranen är Guds ord som uppenbarades till profeten Muhammad via ängeln Jibrail (Gabriell). [<http://www.islamguiden.com/koranen.shtml> 27.02.2006].

⁶⁴ Hadith är en redogörelse för ett yttrande som Profeten Muhammed har fällt i ett visst sammanhang och av åhörarna uppfattades som så betydelsefullt att det måste bevaras till eftervärlden. Det kan också vara en beskrivning av hur Profeten betedde sig i ett givet läge. De samlade traditionerna ger en bild av det som kallas Profetens *sunnah*, hans ”sed” eller levnadssätt, viktig därför att den utgör den andra av de två förnämsta källorna till den islamiska lagen, sharia, dvs. Islam. (källan: Bernström, Mohammed Knut, *Koranens budskap*, s. XII).

⁶⁵ Ayaat är Koranen verser, eller meningar.

⁶⁶ Surah -ett kapitel i Koranen.

⁶⁷ Al ‘Imran - namnet på tredje kapitlet i Koranen vilket betyder Imrans ätt, eller Imrans hus.

⁶⁸ Bukhari är känd som de troendes ledare i hadither. Bukhari sammanställde många böcker av vilka några försvann medan några finns kvar. Hans mest kända bok är en *hadith*-samling som heter *Sahihul-Bukhari*. Hans bok *Sahihul-Bukhari* anses som den bästa hadith-samlingen, och på andra plats kommer *Sahih-Muslim*.

⁶⁹ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 66.

⁷⁰ Medina, Fedek och Hajber är städer i Saudi Arabien.

⁷¹ Cerimovic, Mehmed Ali (1935), *O Vakufu- radjeno po djelima islamskih ucenjaka* s. 11.

⁷² *Ibid.*, s. 1.

egendomar men efter den turkiska revolutionen (år 1924) hamnade waqf direkt under premiärministerns kontroll. I de flesta islamiska länderna grundades efter andra världskriget waqf-departement som ansvarade för hur waqf-tillgångar skulle användas och inte hur nya waqf-institutioner skulle utvecklas och grundas.⁷³

Waqif⁷⁴ brukade ge allting i waqf som kunde användas för samhällets utveckling. Oavsett om det rörde sig om lös-eller fastegendomar. Den första personen som nämns som har gett lösegenom är Khalid ibn Valid som gav sina hästar i waqf.⁷⁵ I waqfsammanhang förekommer en mycket viktig dialog mellan profeten Muhammed och Omar ibn Hattab⁷⁶ när denne kom till profeten och sade att han hade sin mest omtyckta egendom i Hajber och att han ville göra det till permanent *sadaqa*,⁷⁷ men inte visste hur. Då svarade profeten: ”Det bästa sättet för dig att uppnå ditt mål är att du utesluter din egendom i Hajber och bestämmer att i framtiden skall din egendom inte kunna ‘säljas, ärvas eller ges som present’.” När Omer ibn Hattab hörde profetens råd beslutade han att tillgångar från hans egendom skulle användas för de fattiga, hans släktingar, för befrielse av slavar, krigare och de som är på resande fot. Och det är inget problem om *mutevelija*⁷⁸ själv tar någonting för sitt eget bruk, så länge han inte missbrukar waqf.⁷⁹ Omer ibn Hattabs exempel med hans egendom i Hajber accepterades av alla ashab⁸⁰ och det finns historiker som hävdar att det inte fanns en enda ashab som har inte hade gett någonting i waqf.⁸¹

Med dialogen mellan Profeten och Omer ibn Hattab lades grunden för waqf-institution vilken definieras: ”Waqf är egendom som någon har givit frivilligt, som är skyddat från försäljning, som inte kan avyttras, eller på andra sätt byta ägare. Egendomen har givits i religiösa eller andra välgörenhetsändamål och på detta vis skall egendomens tillgångar användas”⁸² Waqf-institutioner hör till de starkaste faktorerna som bidrog till kunskapspridning och utveckling av den islamiska civilisationen i allmänhet. Tack vare waqf-institutionerna grundades islamiska institutioner världen över, bland vilka skolor och bibliotek har en särskild framträdande roll. Oräkneliga forskare, översättare och avskrivare har skrivit sina verk för att kunna ge dem som waqf för bibliotek, moskéer eller tekija.⁸³

3.3 Översikt över waqf-lagstiftning i Bosnien-Hercegovina

Waqfs grundande är direkt förknippat med turkarnas ankomst till Bosnien-Hercegovina och det är givetvis klart att de första lagstiftningarna, det vill säga rättsliga bestämmelser om waqf härstammar från den turkiska perioden. Med tanke på hur många och vilken roll waqf-institutioner spelade tilldelades stor uppmärksamhet till denna institution. Efter turkarnas period fortsatte waqf-institutioner att spela en viktig roll för bosnier men under de nya omständigheterna medförde waqf ofta rättsliga och politiska problem. Det var nya frågor som dök upp efter den ottomanska perioden: Om waqfs uppköp, som inte är tillåtet enligt waqfs

⁷³ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s.8.

⁷⁴ Waqif är legatorer, dvs. de som ger någonting i waqf.

⁷⁵ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 8.

⁷⁶ Omar ibn Hattab var den andre khalifen (statsledare) efter Muhammeds död.

⁷⁷ Sadaqa – välgörenhet.

⁷⁸ Mutevelija - den som är ansvarig och bryr sig om waqfs inkomster och utgifter.

⁷⁹ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 8.

⁸⁰ Ashab är Profetens kompanjoner.

⁸¹ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 8.

⁸² Ibid., s. 9.

⁸³ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 123.

fastställda definition samt vem som skulle skydda waqf. Den turkiska ledningen hade hanterat waqfs frågor i enlighet med den islamiska lagen, sharia, vars källor i första hand är Koranen och Hadith. Dessa källor var de huvudsakliga i Bosnien från turkarnas ankomst, ca 1450-talet fram till 1900-talet. Vid sidan av sharia-reglerna hade turkarna vid behov kommit med nya bestämmelser för nyuppkomna waqf-frågor. Dessa waqf-bestämmelser var huvudsakligen i form av lagar och sultans ferman.⁸⁴ Kända waqf-lagar är bland andra den från år 1860, lag om *gedik-waqf* avskaffande samt lagen om waqfs ledning från 1863 och lagen om idzaretejn-waqf 1870.⁸⁵

De tre nämnda lagarna handlar i sin helhet om waqf men det finns andra waqf-bestämmelser och direktiv som ingår i andra lagar, speciellt i den osmanska jordlagen från 1870 och i den osmanska civilrätten (Medzela eller Mecelle)⁸⁶ vars bestämmelser utgavs mellan åren 1869-1876.⁸⁷ Under 1800-talet grundades också ett waqf-departement i Bosnien vilket kontrollerade Mutavelijas⁸⁸ arbete och samlade vissa waqf-tillgångar medan shariadomstolen hanterade waqfnama- frågor och andra rättsliga waqf-tvister.⁸⁹

I början av den österrikisk-ungerska perioden 1878 i Bosnien var det ingen som brydde sig om waqf-egendomar, men efter 1882 när Bosnien fick reisu-l-ulema och Ulema-medzlis fick waqf-institutioner en kommission som hette "Zemaljska waqf-kommission" som tog hand om alla waqf-frågor. Denna kommission blev utnämnd av den österrikisk-ungerska regeringen i Wien. Österrike-Ungern hade kommit med många regler som definierade och registrerade waqf-egendomar noggrant. Kort tid efter de österrikisk-ungerska regleringarna visade sig positiva resultat som även idag bland bosniska historiker anses som positiva waqf-insatser.⁹⁰ År 1894 grundades ett waqf-rådgivande organ som hette "Zemaljsko waqf povjerenstvo" och bestod av: ordförande, sekreterare kontrollör, fyra medlemmar ur *Ulema-medzlis*, två medlemmar från sharia-domstolen och två representanter från samtliga distrikt. Det grundades också ett organ, som hette "*waqfs zaklada*" som samlade alla waqfs extravinsten och som stannade kvar fram till slutet av andra världskriget, år 1945.

Det är inte svårt att inse att Österrike-Ungern med de här avgörande lagstiftningarna har lagt waqf under sin kontroll som institution likaväl som det islamisk-bosniska förbundet. Österrike-Ungern hade den fulla kontrollen fram till 1909 när *Statut (stadgar) för självstyre med islamiska, waqf och utbildnings frågor i Bosnien-Hercegovina* utkom. Med denna statut fick muslimerna fria händer att disponera waqfs egendom. Enligt denna statut var ledningen över waqf-frågor under "Waqfs-mearif sabor" som huvudorgan för alla waqf i Bosnien-Hercegovina. Detta organ bestod av åtta religiösa tjänstemän och 24 folkrepresentanter. En av dessa representanter var *reisu-l-ulema*,⁹¹ *waqfs-mearif* ordförande, sex mutavelija⁹² och 24

⁸⁴ Ferman - sultanens order.

⁸⁵ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 29.

⁸⁶ Medjella eller Mecelle är en av de viktigaste osmanska civilrätterna. Medjellas originala namnet är *Mecelle-i Ahkami Adliyye* och lagen är också känd som *Code civil ottoman*. Medjella är den officiella kodifikationen av sharias civilrätt och obligationsrätt. I Turkiet användes Medjella även efter rikets sönderfall men i Bosnien fortsatte Medjella att användas i sharia-domstolar fram till deras avskaffande, 1946. (källan: Imamovic, Mustafa, Historija drzave i prava Bosne i Hercegovine s. 237-239).

⁸⁷ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 29.

⁸⁸ Mutavelija - den person som är ansvarig och bryr sig om waqfs inkomster och utgifter.

⁸⁹ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 29.

⁹⁰ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 30.

⁹¹ Reisu-l-ulema är den högsta religiösa posten för bosniska muslimer. Denna post finns sedan 1882, när Österrike-Ungern ockuperade Bosnien. Reisu-l-ulema är Islamisk trossamfundets (så kallade RIJASET) chef i hemlandet och diasporan.

representanter utvalda från varje område. *Reisu-l-ulema* var *Sabors* ledare, hans assistent väljs ut av *Sabor* bland de egna medlemmarna.⁹³ Denna *Statut* har gjort waqf-egendomar starkare och rikare, eller rättare sagt att de har fått en bättre organisation. *Statuten* har gett fria händer till ledningen att utvidga waqfs diapason och grunda nya waqf-institutioner. Statuten möjliggjorde grundandet av waqfs hem för föräldralösa barn i Sarajevo år 1912.⁹⁴ SHS-staten (Serbernas, kroaternas och slovenernas kungarrike) som proklamerades den första december 1918 hade i den *Vidovdanska konstitutionen*⁹⁵ en paragraf som gav självstyre till de godkända trossamfunden. I praktiken betyder detta att Statut (stadgar) för självstyre med islamiska, waqf och utbildnings frågor i Bosnien-Hercegovina behölls även under SHS-staten.

Trots självstyret som skänktes till trossamfunden införde Kungariket SHS en agrarreform. Agrarreformen betydde i praktiken att staten beslagtogs jord från vanliga människor och religiösa trossamfund. Staten hade bestämt i förväg hur mycket de skulle betala för detta men exempelvis i Dalmatien⁹⁶ betalade de 250 gånger mer för samma yta än i Bosnien.⁹⁷ Skillnaden bland dessa statligt bestämda priser grundades på det faktum att jordägare i Bosnien var 91 procent muslimer och i Dalmatien var 91 procent serber.⁹⁸

Hur mycket Bosnien drabbades av agrarreformen antyder det faktum att det i hela Kungariket SHS beslagtogs 33,1 procent av marken medan resten bara i Bosnien, det vill säga 66,9 procent. När det gäller waqf-egendom beslagtogs bara i ett beslut 10 767 hektar från Gazi Husrev bays waqf från hela waqfs yta på 13 692 hektar. Resten av marken beslagtogs strax efter andra världskriget av Socialistiska Federativa Republiken Jugoslavien⁹⁹

År 1930 upphävdes statuten med en ny lag om det islamiska trossamfundet. Den nya lagen omorganiserade det islamiska trossamfundet och i dess styrelse valdes tjänstemän som var regimlojala. I paragraf 5 i den nya lagen stod det att det islamiska trossamfundet fritt kunde disponera waqfs egendomar inom ramen för den nya lagen, sin egen konstitution och allt detta under statens kontroll. Ur en rättslig synvinkel var waqfs frågor reglerade med den nya lagen på samma sätt som egendomar för andra, icke-muslimska trossamfund.¹⁰⁰ Samma år kom staten, Kungariket Jugoslavien, med en ny reglering för det islamiska trossamfundet enligt vilket samfundet hamnade under *Ministarstvo pravde* (Rättvisans departement). *Ministarstvo pravde* tog fullständig kontroll över waqf och utbildningsfrågor men de respekterade *shariadomstolen* som hade beslutsmyndighet över waqf-frågor.

Med det islamiska trossamfundets konstitution från 25.3.1936 presenterades vissa moderna lösningar inom samfundet, men dessa lösningar levde inte länge på grund av den nya jugoslaviska regimen SFRJ (Socialistiska Federativa Republiken Jugoslavien) som kom till makten efter andra världskriget då alla sharia-domstolar avskaffades på en gång. SFRJ-perioden är den mörkaste under hela waqfs historia. I det titoistiska Jugoslavien slogs hela den muslimska infrastrukturen, där waqf spelade en central roll och som bland annat svarade för undervisning och socialvård, sönder. Jordegendomar och waqf-byggnader beslagtogs, islamiska läroanstalter stängdes, den muslimska pressen tystades, sharia-lagar som till vissa

⁹² Mutavelija är den person som är ansvarig för vissa waqf-egendomar.

⁹³ Kostovic, Nijazija (1997), *Memorandum Predsjednistvu Bosne i Hercegovine*, s. 80.

⁹⁴ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 31.

⁹⁵ Den "Vidovdanska konstitutionen" är namnet på en konstitution som trädde i kraft 28. juni 1924 i Kungariket SHS.

⁹⁶ Dalmatien är en del av dagens Kroatien.

⁹⁷ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 31.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 80.

⁹⁹ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 80-82.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 31.

delar gällde före andra världskriget upphävdes och de muslimska kvinnorna förbjöds bära slöja.¹⁰¹

Waqfs förstörelse hade flera orsaker:

- fientliga operationer från andra länder
- bränder och andra naturkatastrofer
- statliga repressiva åtgärder och
- svagheter i waqf-ledning och organisering¹⁰²

Det påstås att waqf-institutioner förstördes mer av den kommunistiska regimen än av alla andra orsaker som bidrog till waqfs utarmning och förstörelse.¹⁰³

Med dessa repressiva åtgärder drabbades också andra trossamfund förutom det islamska men eftersom det islamska trossamfundet hade mest objekt och rikedomar, drabbades de hårdast. Det islamiska trossamfundet hade 1 493 olika objekt före konfiskeringen 1961 och då konfiskerades 804 av dem.¹⁰⁴

Under Jugoslaviens tid förstördes 24 moskéer, många kyrkogårdar grävdes upp och marken beslagtogs – sammanlagt 24 hektar, affärer förstördes med en sammanlagd yta på 2 571 kvm, waqfs hus bestående av 103 707 kvm förstördes, och waqfs trädgårdar med en sammanlagd yta på 536 023 kvm beslagtogs. Det islamiska trossamfundet disponerar idag endast fem procent av de ursprungliga waqf-egendomarna.¹⁰⁵

Med SFRJ:s grundande förlorade waqf-institutioner alla juridiska skydd och förbrade rollen som "Guds egendom". Waqf-egendomar blev offer för den nya lagstiftningen.¹⁰⁶ Den nya lagen om jordreform innehöll en paragraf vilket förskonar de waqf-egendomar som är nödvändiga för moskéers, tekijas¹⁰⁷ och andra religiösa institutioners underhåll. Ansvar för waqf-frågor gavs till Islamisk trossamfund. Enligt det nya islamiska trossamfundets statut var waqf-direktion ansvarig för waqf-frågor. Statuten föreskrev att *mutavelija* skulle ha hand om waqf enligt regler som kommer från waqfs sabor. SFRJ stiftade en ny lag om nationalisering som resulterade i en konfiskering av 95 procent av hela waqf-förmögenheten och avskaffade waqf-direktionen som var en av de viktigaste institutionerna i waqf-bevarandet¹⁰⁸. Det var första gången i waqfs historia som den förlorade sin roll och sitt ändamål. Den kommunistiska SFRJ-regimen bedrev den waqf-fientliga politiken ända fram till de första demokratiska valen i Bosnien-Hercegovina 1991. Efter att omvärlden erkände Bosnien som självständig och suverän stat, startade det islamiska trossamfundet ett initiativ för restitution av alla waqf-förmögenheter som beslagtogs efter andra världskriget. I praktiken betydde detta att alla egendomar som beslagtogs före 1945, under den kända agrarreformen, förblev beslagtagna för gott.

¹⁰¹ Svanberg Ingvar och Westerlund David (1994), *Majoritetens islam: om muslimer utanför arabvärlden*, s. 340.

¹⁰² Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 58.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 82.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 83.

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 83-85.

¹⁰⁶ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 32.

¹⁰⁷ Tekija är en institution där dervischer (islamiska mystiker) har sina religiösa ritualer.

¹⁰⁸ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 32.

3.4 Bosniska waqif

Waqif är de personer som ger viss egendom i waqf. Waqif har funnits i Bosnien ända sedan det turkiska erövrandet. Antalet Waqif varierar i antal och deras bidrag är beroende av politiska omständigheter. De mest kända waqif är från den turkiska perioden men waqf-institutioner grundas även idag och understödjer kulturella, religiösa institutioner och andra institutioner. Kostovic Nijazija beskriver waqf som ett viktigt bosniskt kännetecken och säger att välgörenhet är ett bosniskt fenomen.¹⁰⁹ Som exempel på nya waqf-institutioner kan nämnas Bosniska institutet (se fotnot 27 på sidan 7), eller Madrasah Dzermaludin Causevic¹¹⁰ som har 629 waqif som har bidragit med ca fem miljoner kronor för skolans bygge. Skolan invigdes 21 augusti 1995. På skolans hemsida finns alla waqifs namn och waqfnama¹¹¹ som gavs till varje waqif.(se waqfnama som bilaga). Waqf-institutionerna var kärnor i början av städernas uppkomst i Bosnien och även idag finns många bebodda platser i Bosnien som har i sitt namn ordet waqf. Exempelvis: Kulen Vakuf¹¹², Skender Vakuf, Skucani Vakuf, Gornji Vakuf, Dojnji Vakuf etc.

3.5 Waqfs ledning

Enligt sharias regler består waqfs ledning av tre poster: **mutavelija**, **nazir** och **kadija**.

Mutavelija är waqfs huvudchef. Han tar hand om waqfs egendom, hyr ut och tar betalt för dem, samt använder waqfs tillgångar i enlighet med waqifs vilja. Riktlinjerna inom waqfnama är för mutavelija absoluta. Det skrivs ofta i själva waqfnama mutavelija men också i vilken ordning nästa mutavelija skall komma. Waqif själv kan bestämma över waqfs egendom under sitt liv och föreskriva att efter sin död skall mutavelija-posten gå i arv från led till led. Kadijas skyldighet är att respektera denna ordning, det vill säga waqifs vilja. I fall någon av de nya mutavelija inte är kunnig nog att styra waqf har kadija befogenhet att utnämna mutavelijas representant. Om waqif inte har bestämt i sin waqfnama vem mutavelija är, ska kadija utnämna någon från waqifs familj. Den sistnämnda bestämmelsen visar att regeln tar hänsyn till waqifs familj också och inte bara för waqf. Varken mutavelija eller kadija har rätt att avträda waqifs vilja utom i undantagsfall. Eftersom sådana förändringar i undantagsfall är emot waqifs vilja måste de dokumenteras med sharia-lagar som bevisar att domstolens (kadijas) förändring är för waqfs bästa.

Mutavelija är ansvarig för waqf och han måste stå för alla skador som uppkommer på grund av hans orätta handlande. Självklart är att mutavelija inte är ansvarig för Vis Maior verkan och sådana situationer som han själv inte kunde förutspå. Ofta betonas särskilt mutavelijas ansvar i waqfnama och han hotas med straff om han missbrukar waqf-egendomen. Mutavelija har inte rätt att låna någonting för att kunna försörja waqf i fall tillgångarna blir mindre än utgifterna, men detta kan göras i undantagsfall också med kadijas tillåtelse. Mutavelija representerar waqf i domstolar och får betalt för det arbete han utför. Ofta står det i waqfnama hur mycket mutavelijas lön skall vara.¹¹³

¹⁰⁹ Kostovic, Nijazija (1998), *Sarajevo izmedju dobrotvorstva i zla*, s. 8.

¹¹⁰ Madrasah Dzermaludin Causevic, <http://www.medresa-cazin.ba/index.html> [2006.04.13].

¹¹¹ Ett dokument i vilket skrivs waqifs villkor för waqfs användning.

¹¹² Vakuf är bosnisk variant, dvs. bosnisk transkription av ordet waqf.

¹¹³ Hrvacic, Esad (2001), *Vakuf- trajno dobro*, s. 37f.

Nazir kontrollerar om waqif sköter sitt jobb som han borde; om waqif har utnämnt mutavelija och nazir då mutavelija inte kan komma med viktiga beslut för waqf utan att samråda med nazir; och om mutavelija gör någonting utan nazirs vetande, är denna handling ogiltig.¹¹⁴

Kadija har huvuduppsikt över waqfs frågor och sharia-domstolen är waqfs kontrollorgan. Kadija ska se till att allting görs i enlighet med waqfnama. Mutavelijas uppgift är att redovisa för kadija waqfs situation och kadijas plikt är att begära en detaljerad redovisning. Kadija har rätt att döma mutavelija om han har misskött sitt jobb.¹¹⁵

¹¹⁴ Ibid., s. 38.

¹¹⁵ Ibid., s. 39.

4 Gazi Husrev bay och Sarajevo

Under detta kapitel skriver jag om Gazi Husrev bays biografi och hans betydelse för framförallt Sarajevos utveckling. Vidare skriver jag om islamiska böcker, boktryckarkonsten och islamiska bibliotek i övrigt och särskilt på Balkan.

4.1 Gazi Husrev bays biografi

Gazi Husrev bay var den mest kände bosniska visiren och samtidigt den största välgörare som Bosnien har haft. Han föddes i Serez¹¹⁶ i Rumelien¹¹⁷ kring 1480. Fadern hette Ferhat bay och modern Seldzuka, som var sultan Bajazid II:s dotter. Med hjälp av bevarade dokument i Dubrovniks¹¹⁸ arkiv framgår det att Gazi Husrev bays far, Ferhat bay, hade sina rötter i Bosnien-Hercegovina. Ferhat bay stupade år 1486 som sultan Bajazids II härförare i striden mot den egyptiske sultanen Kaitbaja vid Adene. Husrev bay var bara sex år när han förlorade sin far och hans mor dog i Istanbul före 1512, och begravdes i ett separat mausoleum. Där begravdes även hennes far när han dog 1512. Enligt en waqfnama som skrevs år 1552 i Istanbul och bevaras i en sidjil¹¹⁹ i Gazi Husrev bays bibliotek, hade Husrev bay en syster som hette Neslisaha. Det är inte mycket känt om Gazi Husrev bay innan han kom till Bosnien. Efter att han förlorade sin far flyttade de till Istanbul och bosatte sig där. Han tillbringade sin ungdomstid i staden och uppfostrades som sultanens barnbarn. Han stod väldigt nära sin farbror Mehmed som fick visirposten i Krym år 1503. När Mehmed fick visirposten tog han Gazi Husrev bay med sig dit. En bosnisk historiker som levde under 1800-talet, Muvekkit Salih, hävdar att Gazi Husrev bay även var på tjänsteresa som visir Mehmeds diplomatiska sändebud i Moskva hos en rysk furste. Visir Mehmed dog efter ett år och Gazi Husrev bay flyttades till Skodra och blev sedan visir där år 1504. Från det att han blev utsedd till visir i Skodra fram till 1521 vet man inte någonting som är trovärdigt om honom. År 1521 var han dock styresman över Smederevo¹²⁰ sandjak.¹²¹

När sultan Sulejman var på väg att erövra Belgrad hade Gazi Husrev bay en viktig roll i detta härtåg tillsammans med Kucuk Balibay Jahjapasic (som då var styresman över den bosniska sandjaken) och andra bemärkta personer i detta område. När sultan Sulejman erövrade Belgrad, bytte Gazi Husrev bay och Kucuk Balibay Jahjapasic sina poster. Gazi Husrev bay blev bosnisk styresman, visir och Kucuk Balibay Jahjapasic Smederevos styresman, visir. Denna skiftning är bekräftad i en sultans ”ferman”¹²² från den 15 september 1521. I slutet av september eller i början av oktober kom Gazi Husrev bay till Sarajevo och styrde i Bosnien (bosnisk sandjak) fram till sin död, år 1541. Under de fyra första åren som bosnisk visir var relationerna med de kroatiska och venetianska grannländerna oroliga. Gazi Husrev bays period anses som den mest kulturellt framgångsrika i bosnisk historia under det ottomanska styret.¹²³

Gazi Husrev bay styrde Bosnien i 20 år med kortare avbrott. Under de tre kända avbrotten är det inte känt var han befann sig eller vad han gjorde. Under den sista, eller tredje delen av sin

¹¹⁶ Serez – ligger i dagens Grekland.

¹¹⁷ Rumelien – den europeiska delen av det turkiska imperiet.

¹¹⁸ Dubrovnik – en känd historisk och kulturell stad i Kroatien, vid Adriatiska havet.

¹¹⁹ Sidjil är domstolens protokoll.

¹²⁰ Smederevo-en stad som ligger österut från Belgrad, hör till dagens Serbien.

¹²¹ Kresevljakovic, Hamdija (1932), *Spomenica Gazi Husrevbegove cetiristo-godisnjice*, s. 17-22.
Sandjak – administrativ region i det osmanska riket.

¹²² Ferman är sultanens order i skriftlig form.

¹²³ Kresevljakovic, Hamdija (1932), *Spomenica Gazi Husrevbegove cetiristo-godisnjice*, s. 17-22.

tid som visir i Bosnien byggde eller grundade han waqf-institutioner. Gazi Husrev bay dog i Sarajevo någon gång mellan den 27 april och den 31 december år 1541 (år 948 enligt Hidjra¹²⁴) och begravdes i ett mausoleum som han själv byggde under sitt liv nära sin moské. Han lämnade inga barn efter sig och det är inte känt om han hade varit gift överhuvudtaget.¹²⁵

4.2 Gazi Husrev bays waqf

Det brukar uttryckas att Sarajevo var ett litet samhälle före Gazi Husrev bay, men under hans tid Sarajevo blev en riktig stad, eller *seher* på turkiska. Gazi Husrev bay, dvs. hans waqf gav upphov till 31 olika institutioner. Dessa institutioner är av olika karaktärer: humanitär, ekonomisk, kulturell och religiös. Den bosniska historikern Osman Asaf Sokolovic menar i sin analys av Gazi Husrev bays waqf att bara en av hans institutioner har en ren religiös karaktär, medan sex institutioner har kulturkaraktär, tre humanitär, tolv ekonomisk och nio institutioner kommunal karaktär.¹²⁶

Gazi Husrev bays-moskén

Gazi Husrev bays-moskén är den enda institutionen som kategoriseras enligt Sokolovic som en religiös institution. Muslimer i Bosnien betraktar denna moské som den centrala bosniska moskén¹²⁷ och det är en plats för viktiga händelser i den religiösa bosniska sfären. Moskén byggdes 1531 och byggandet pågick i mindre än två år.¹²⁸ Vissa historiker, såsom Smail Tihic, Dzamal Celic, Zlatar Behija och andra, hävdar att moskén byggdes av Adzem Esir Ali.¹²⁹

Moskén är byggd i klassisk osmansk stil med en halvkupol över en del av bönerummet. Kupolen fungerar som för strävning¹³⁰ och bidrar till att förstärka moskéns konstruktion. Som volyms- och rumslösning tillhör moskén den tidiga klassiska osmanska arkitekturen och är därmed ett av den osmanska arkitekturens mest värdefulla verk i Bosnien.¹³¹

¹²⁴ *Hidjra* är profeten Muhammeds flytt från Mekka till Medina. Detta skedde 16.02.622 efter Kristus. Den här flytten anses som en av de viktigaste händelserna i islamisk historia och muslimerna räknar sin tid från denna händelse. Det muslimska året kallas för "Hidjras år". Hidjras år har också 12 månader men det är ca 10 dagar kortare än det gregorianska. Tiden räknas enligt månens position. Araber och många andra muslimska grupper har sin kalender enligt Hidjra. För att avgöra hur ett datum enligt Hidjra motsvarar det gregorianska året, används olika formler och kronologiska tabeller. Den hidjretska kalendern användes i Bosnien i över 400 år och det är svårt för många forskare att tyda olika datum, dvs. hitta dess motsvarighet i den gregorianska kalendern. För detta ändamål skrevs olika böcker som används som hjälpmedel i forskningen. I Gazis bibliotek det är omöjligt att kunna datera äldre böcker och dokument utan att använda sig av sådana hjälpböcker. (källan: Fajic, Zejnil. *Tabelarni pregled hidzretskih godina preračunatih u godine Nove ere*, s. 5).

¹²⁵ Kresevljakovic, Hamdija (1932), *Spomenica Gazi Husrevbegove cetiristo-godisnjice*, s. 17-22.

¹²⁶ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, IX-X/1983 s. 227.

¹²⁷ Ibid., s. 228.

¹²⁸ Mehmedovic, Ahmed (2005), *Gazi Husrev-beg i njegove zaduzbine*, s. 41.

¹²⁹ Adzem Esir Ali var huvudarkitekt i det osmanska riket under denna period när moskén byggdes.

¹³⁰ Strävning - snedställt stöd som stöttar en lutande vägg, speciellt inom gotisk arkitektur.

[källa: Svenska ordboken (1999), s. 1017].

¹³¹ Mårtelius Johan (1999), *Bosnien- ett islamiskt kulturarv i Europa*, s. 38.

Som kulturella och utbildningsinstitutioner inom Gazi Husrev bays waqf räknar Sokolovic: madrasah, hanikah¹³², mekteb¹³³, bibliotek, tryckeri och waqfs konvikt.

Gazi Husrev bays madrasah/skola

Denna madrasah är känd som Gazi Husrev bays eller på grund av sitt blytak, som Kursumlija¹³⁴ Den består av en central gård med kupoltäckt portik samt kupoltäckta elevrum. Den är ett monument av högt kulturellt värde. En fontän i gårdens mitt förhöjer byggnadens valör.

Gazi Husrev bays hanikah

När Gazi Husrev bay kom till Sarajevo fanns det redan 4 tekija och den äldsta av dem är Isa bays zavija (tekija) som anses vara den första offentliga byggnaden i Sarajevo.¹³⁵ I närheten av sin moské, byggde Gazi Husrev bay hanikah som skulle vara madrasah (skola) och hem för dervischer. Detta bygge visar Gazi Husrev bays relation till fromma och lärda människor, i detta fall dervischer, i och med att hanikah byggdes 1531, det vill säga före själva Gazi Husrev bays madrasah. Dervischer hade sina religiösa ritualer i hanikah men den användes också som skola. De som avslutade hanikahutbildning gick till olika städer i Bosnien och spred dervischernas kunskap och syn på världen. En hanikahs chef skulle vara lärd, from och anspråkslös.¹³⁶ Med tiden närmade sig hanikah alltmer till den klassiska madrasah och 1920 blev den en regelrätt del av Gazi Husrev bays madrasah. På detta sätt upphörde hanikah som utbildningsinstitution. Det är inte att utbildningen i hanikah bara var gratis utan alla studenter hade dessutom ett stipendium som motsvarade hälften av lärarnas löner.¹³⁷ Nuförtiden används hanikah för vissa ceremonier och manifestationer inom det islamiska trossamfundet.

Gazi Husrev bays mekteb

I moskéns harem¹³⁸ finns mekteb som också byggdes 1531, men dagens byggnad är en ny och uppfördes 1843. Genom århundraden undervisades barn i denna skola, mekteb. Idag används mekteb som lärum för waqfs personal och som ett minibibliotek.¹³⁹

Gazi Husrev bays tryckeri

Det är det så kallade Vilajet-tryckeriet som byggdes av waqfs tillgångar.¹⁴⁰

Gazi Husrev bays konvikt

Den första av waqfs konvikt i vilken gymnasieelever utbildades, byggdes 1885 och var en av waqf-objekt. Med detta lades grunden i den moderna utbildningen i Bosnien.¹⁴¹

¹³² Hanikah är dervischs kloster.

¹³³ Mekteb är en sorts skola, som motsvarar dagens förskola och grundskola.

¹³⁴ Kursum på turkiska betyder ”bly”.

¹³⁵ Mehmedovic, Ahmed (2005), *Gazi Husrev-beg i njegove zaduzbine*, s. 73.

¹³⁶ Ibid., s. 73.

¹³⁷ Ibid., s. 73.

¹³⁸ Harem är området som hör till moskén, gård.

¹³⁹ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, IX-X / 1983 s. 230.

¹⁴⁰ Ibid., s. 230.

¹⁴¹ Ibid., s. 230.

Humanitära Gazi Husrev bays institutioner

Det finns tre humanitära institutioner i Gazi Husrev bays waqf. Två av dem – imare¹⁴² och musafirhana¹⁴³ är från waqfs början och sjukhuset byggdes senare av waqfs tillgångar.¹⁴⁴

Gazi Husrev bays imare och musafirhana

Imare är ett offentligt kök som användes gratis av resenärer, studenter, waqfs personal, och de fattiga. Det beräknas att det i Gazi Husrev bays imare åt dagligen 200 personer under perioden mellan dess grundande till andra världskrigets utbrott.¹⁴⁵ I musafirhana hade resenärer också gratis övernattnings och mat som lagades i imare. Musafirhana bibehöll sin funktion fram till den österrikisk-ungerska ockupationen 1878.¹⁴⁶

Gazi Husrev bays sjukhus

Sjukhuset byggdes mellan 1855 och 1885 under Asim Mutevelic som var mutavelija för Gazi Husrev bays waqf. Sjukvården var gratis för alla människor.¹⁴⁷

Gazi Husrev bays hamam/badhus

Under Gazi Husrev bays tid, 1500-talet, hade alla städer i Bosnien minst ett offentligt badhus. De var imponerande byggda och låg i närheten av andra offentliga byggnader eller stadscentrum.¹⁴⁸ Idag är alla andra hamam förstörda i Sarajevo förutom Gazi Husrev bays. Nuförtiden används hamam av det tidigare nämnda Bosniska institutet, som också är en waqf-institution av Adil Zulfikarapasic. Sedan 1914 har inte hamam använts i sitt syfte. Under mellankrigstiden användes hamam som alkohollager och efter andra världskriget, det vill säga under Titos period, var hamam nattklubb och casino.¹⁴⁹

4.3 Islamiska böcker, boktryckkonsten och bibliotek

Tekniken att tillverka papper kom till muslimerna genom centrala Asien på ca 800-talet och kunskap i papperstillverkningen nådde Spanien kring 950.¹⁵⁰ Det första centret för den muslimska världen var Damaskus med Umayyad-dynastin. Umayyader främjade bildning, grundade det kungliga biblioteket men var inte lika kända som Abbasids (750-1050) som hade sitt säte i Bagdad. Bara i Bagdad fanns det över hundra boksäljare på 800-talet och ca 30 offentliga bibliotek. Andra universitet och bibliotek låg utspridda från Kina i öster till Marocko och Spanien i väst. Yakut al-Hamavi, känd geograf, skrev att han besökte Merv¹⁵¹ 1228 och såg där tolv offentliga bibliotek. Tio av dem var waqf-bibliotek och ett av dem

¹⁴² Imare – en restaurang för allmän användning.

¹⁴³ Musafirhana är en plats för resenärer där de kan övernatta, äta och vila.

¹⁴⁴ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, IX-X / 1983 s. 230.

¹⁴⁵ Ibid., s. 230.

¹⁴⁶ Ibid., s. 230.

¹⁴⁷ Ibid., s. 231.

¹⁴⁸ Mårtelius Johan (1999), *Bosnien- ett islamiskt kulturarv i Europa*, s. 43.

¹⁴⁹ Mehmedovic, Ahmed (2005), *Gazi Husrev-beg i njegove zaduzbine*, s. 110.

¹⁵⁰ Harris, Michael H (1995), *History of libraries in the western world*, s. 77f.

¹⁵¹ Merv var en stor oas-stad i Centralasien, på Sidenvägen, nära dagens Mary i Turkmenistan.

hade över 12 000 volymer. Yakut skrev om generösa låneregler och han hade möjlighet att låna och använda 200 volymer på en gång.¹⁵²

De fatimidska kaliferna i Egypten grundade mellan 1000- och 1200-talen Kairo som kulturellt centrum som då inte hade sin motsvarighet i hela världen.¹⁵³

Den islamiska världen var generellt ett bokälskande samhälle och sällan har det förekommit i vår historia att böcker uppskattades såsom i de muslimska länderna.¹⁵⁴ Ordet kitab ("bok") förekommer ofta i Koranen i olika betydelser men oftast i samband med heliga böcker som innehåller Guds uppenbarelse till profeten Mohammed.¹⁵⁵ Islam är den enda orsaken till arabernas skrivande, samt uppkomsten och mognaden av arabisk-islamiska böcker i Arabien och övriga islamiska länder.¹⁵⁶ Muslimerna har alltid värderat Koranens poetiska skönhet högt och Koranen är ansedd som ett mästerverk i det arabiska språket vars litterära perfektion i sig bekräftar Guds uppenbarelse.¹⁵⁷ Under den så kallade "jahiliyah" perioden, det vill säga perioden före islam, hade inte araberna en skriftlig litteratur. Deras legender och poesi överfördes muntligt från generation till generation. Det var Koranen som var den första boken som nedtecknades av Profetens kompanjoner. Samtidigt som den nedtecknades memorerades Koranen i sin helhet av Profetens kompanjoner, så kallade hafiz. Läsning och skrivande främjades av Profeten och efter hans tid talades det också om böcker med största respekt.¹⁵⁸ När ett stort antal av dem som kunde hela Koranen utantill dog i Irak, beordrade i Syrien den andra kalifen, Abu Bakr as-Sidiq, att alla Koranens delar skulle samlas i ett verk. Denna sammanställning är den första i islamisk historia och den första arabisk-islamiska heltäckande kopian som är känd bland araber.¹⁵⁹

Den islamisk-ikonoklastiska läran bidrog till kalligrafins utveckling till konst i Arabien och andra delar av den muslimska världen. Andra religioner har utvecklat målar- och skulpturkonsten, men inom islam var inte detta tillåtet då det är förbjudet att avbilda levande varelser och göra olika skulpturer. Muslimernas sätt att uttrycka skönhet var genom det skriftliga ordet, kalligrafin.¹⁶⁰ Kalligrafi var väldigt populär bland muslimerna, och kalligrafer hade en särskild position i samhället. För att kunna göra Korankopior anlätades de bästa kalligraferna och ingenting sparades i detta syfte, det vill säga vare sig tid, råmaterial eller pengar. Många arabiska kalifer var mecenater för kunskapsspridningen. Exempelvis samlade Al-Ma'mun (813-833) ett stort antal översättare och skribenter som översatte olika verk från grekiska och persiska till arabiska.¹⁶¹

Användningen av boktryckarkonsten dröjde länge i de islamiska länderna och detta bidrog också till en vidare utveckling av kalligrafin och gynnade upprinnelsen av många manuskript i hela den muslimska världen. Det turkiska imperiet hade långvarig kontroll över stora delar av länder med en muslimsk befolkning och under boktryckarkonstens uppfinning och långt efter detta dominerade turkarna i den muslimska världen.

¹⁵² Harris, Michael H (1995), *History of libraries in the western world*, s. 78f.

¹⁵³ Harris, Michael H (1995), *History of libraries in the western world*, s. 80.

¹⁵⁴ Ibid., s. 78.

¹⁵⁵ Kent, Allen, (1975), Vol. 13., *Encyclopedia of library and information science*, s. 90.

¹⁵⁶ Ibid., s. 90.

¹⁵⁷ Ibid., s. 90.

¹⁵⁸ Ibid., s. 90.

¹⁵⁹ Ibid., s. 90.

¹⁶⁰ Ibid., s. 94.

¹⁶¹ Ibid., s. 94.

Religiösa texter, särskilt om de var skrivna på arabiska, betraktades som *lingua och scripta sacra*. Det ansågs särskilt förbjudet att mekaniskt multiplicera heliga skrifter. Så sent som på 1700-talet återkallade sultan Mehmed II ferman om tryckarnas bestraffning.¹⁶²

Enligt Steinberg var skälet till ett fördröjt införande av tryckning på turkiska motståndet från de professionella präntarna och kalligrafins höga standard i Turkiet. En ungersk avhoppare, som efter konvertering till islam antog namnet Ibrahim Muteferrika, satte upp den första turkiska pressen år 1729 i Istanbul. Han skrev till den Stormuftin, Storvisiren, Ulama (prästerskapet) och även till Sultanen Ahmed III om fördelarna med pressen och bad dem om tillåtelse att trycka och ge ut klassiska vetenskapliga verk, inklusive lexikon, och avhandlingar i logik, filosofi, geografi och astronomi. Trots den första oppositionen från prästerskapet och professionella kalligrafer, fick han tillåtelse år 1727 att trycka icke-religiösa verk.¹⁶³ Hans tryckeri upphörde att existera efter hans död, men under tiden det var i drift trycktes sjutton böcker i tjugotre volymer. Det beräknas att det var sammanlagt mellan 500 och 1000 kopior av Muteferrikas verk.¹⁶⁴ Muteferrika hade många intressen. Han jobbade som hovman, diplomat, geograf, utgivare, mm. Muteferrika var även intresserad av turkisk teknisk och administrativ utveckling. Därför skrev han en bok som hette "Usul al-Hikam fi Nizam al-Umam", och publicerade den 1731. I sin bok beskrev han europeisk överlägsenhet och upplyste de turkiska makthavarna att självständiga muslimska stater bara kan överleva om de lånar inte bara militära utan även administrativa processer och vetenskapliga framsteg från Europa.¹⁶⁵

Nästa press sattes upp av sultan Abdul Hamid år 1784 som officiellt tryckeri men Abdul Hamids tryckeri fick aldrig någon större betydelse.¹⁶⁶

Islamiska bibliotek växte upp ur intressen och behov som fanns hos kultiverade individer, litterära samhällen och olika inlärningsinstitutioner. Från den tidiga islamska historien, visade kalifer och härskare stort intresse för utbildning av befolkningen och informationsspridning. Araber från den arabiska halvön hade inte bibliotek eller en boktradition men så fort de kom till de stora civilisationernas centrum utvecklades deras bok- och bibliotekintressen.¹⁶⁷

Det första biblioteket som har det offentliga bibliotekets drag förknippas med Khalid ibn Yazid ibn Mu'awiya, som levde under Umar ibn Abdul-Aziz (717-720). Det första stora islamiska folkbiblioteket är "dar ul-hikma" ("visdomens hus") i Bagdad, som grundades under kalif Al-Ma'mun (813-833).¹⁶⁸ "Visdomens hus" lockade vetenskapsmän i Bagdad från Spanien till Indien. "Huset" hade sitt bibliotek, laboratorier, subventionerade forskare, en översättningsgrupp samt ett astronomiskt observatorium.¹⁶⁹ Många muslimska bibliotek hade vid sidan av läsrum också mötesrum och mindre rum för diskussioner och debatt.¹⁷⁰ Alla kända muslimska centra hade sina välkända bibliotek: Damaskus, Bagdad, Cordoba, Kairo, Istanbul, Sevilla etc. I studier om biblioteksutveckling i väst bör man ha i åtanke att

¹⁶² Gracaniski Glasnik, <http://glasnik.gracanica.net/arhiva/15/index.php?id=1> [04.04.2006].

¹⁶³ Belfast central mosque: <http://www.masud.co.uk/ISLAM/ahm/millen.htm> [04.04.2006].

¹⁶⁴ Belfast central mosque: <http://www.masud.co.uk/ISLAM/ahm/millen.htm> [04.04.2006].

¹⁶⁵ Belfast central mosque: <http://www.masud.co.uk/ISLAM/ahm/millen.htm> [04.04.2006].

¹⁶⁶ Steinberg S. H (1983), *Boktryckarkonst och bokhistoria genom fem sekler*, s. 257.

¹⁶⁷ Kent, Allen (1975), Vol. 13., *Encyclopedia of library and information science*, s. 105.

¹⁶⁸ *Ibid.*, s. 106.

¹⁶⁹ Harris, Michael H (1995), *History of libraries in the western world*, s. 79.

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 83.

dessa muslimska samt bysantinska bibliotek under 1000 år bevarade det bästa av det litterära kulturarvet.¹⁷¹

4.4 Orientaliska bibliotek och beståndsbevarande i Balkan

Det första orientaliska biblioteket som grundades i området som hörde till före detta Jugoslavien är ett bibliotek i Skoplje¹⁷². Detta bibliotek och andra waqf-institutioner i Skoplje grundades av Sarajevos grundare, Isa bay Ishakovic år 1469. Med sin waqfnama lämnade han till waqf-institutioner i Skoplje ett stort antal orientaliska manuskript¹⁷³ och i och med detta blev han känd som den första grundaren för orientaliska bibliotek i de jugoslaviska områdena.¹⁷⁴ Under den långa turkisk-rumeliska perioden grundades många bibliotek som var avsedda att tillfredsställa allmänhetens informationsbehov. De flesta av dåtidens bibliotek grundades vid waqf-institutioner: moskéer, madrasah, mekteb och tekija.¹⁷⁵ Av de orientaliska biblioteken i Makedonien finns det bara ett waqfs bibliotek bevarat i Bitolje. Biblioteket har flyttats till Historiska institutet i Skoplje och på detta vis skyddats från förstörelse.¹⁷⁶

De flesta av dessa bibliotek har försvunnit under historiens gång men ett litet antal har överlevt till vår tid. I Bosnien-Hercegovina trots alla svårigheter utöver *Gazi Husrev bay* lyckades också *Karadzoz bays bibliotek* i Mostar, *Elci-Ibrahim pasina* i Travnik samt *Hadzi Halil-efendijina* i Gracanici överleva.¹⁷⁷ De här waqf-biblioteken var i miserabelt skick under många år och de anslöts till *Gazi Husrev bays bibliotek*.

Enligt de bevarade manuskripten i *Gazi Husrev bays bibliotek* kan slutsatsen dras att det fanns många orientaliska bibliotek i Bosnien-Hercegovina. Dessa bevarade manuskript visar att biblioteksfrågor i Bosnien är väldigt dåligt undersökta. Det kan bara anas vad som fanns i deras bestånd. Det är inte bara att det bosniska kulturarvet förstördes på plats och på detta sett blev okänt för oss, utan att en stor del av det bosniska kulturarvet (bokbeståndet) har flyttats utomlands. Bland annat till Wien, Bologna, Bratislava, Berlin, Paris och även Uppsala.¹⁷⁸ Trots waqf-fientlig lagstiftning, frekventa krig och böckernas förflyttningar utomlands bevarades en stor del av bokbeståndet i jugoslaviska kulturella centra, speciellt i Sarajevo. År 1927 grundades i Zagreb den Orientaliska samlingen för Historiska institutet som samlade 1600 utvalda kodex av olika orientaliska manuskript. Historiska institutet i Skoplje och serbiska akademien i Belgrad har också en del av de orientaliska manuskripten men huvuddelen har bevarats i *Gazi Husrev bays bibliotek* och Orientaliska institutet i Sarajevo.¹⁷⁹

¹⁷¹ Ibid., s. 86.

¹⁷² Skoplje -en stad i dagens Makedonien.

¹⁷³ Manuskript är i bredare benämning varje anteckning som är skriven med hand på papper, skinn, eller tyg. I snävare benämning är manuskript handskrivna böcker. Begreppet var inte känt före första tryckeriet eftersom alla böcker då skrevs för hand. (källan: Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 117). I min fortsatta text kommer manuskript att beteckna handskrivna böcker eller olika sorter av dokument.

¹⁷⁴ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka- pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 95.

¹⁷⁵ Tekija är plats där dervischer har sina ritualer, böner.

¹⁷⁶ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka- pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 95

¹⁷⁷ Ibid., s. 95.

¹⁷⁸ Ibid., s. 96.

¹⁷⁹ Ibid., s. 96.

5 Gazi Husrev bays bibliotek

”Denna byggnad uppfördes av Gazi Husrev bay,
åt dem som söker kunskap...
en mötesplats för de goda, det perfektas hem.”¹⁸⁰

Bibliotekshistoria är ett utforskat område när det gäller bosnisk kulturhistoria och det gäller för alla bibliotek, vanliga folkbibliotek, skolbibliotek och speciella orientaliska bibliotek.¹⁸¹ Gazi Husrev bay skrev i sin waqfnama från 1537 bland annat följande: ”Av de pengarna som blir kvar efter betalda utgifter för madrasahbygget, köp värdefulla böcker som ska användas i nämnda madrasah för alla läsare och så att alla andra som sysslar med vetenskap skall kunna skriva av dem.”¹⁸²

Gazi Husrev bays bibliotek i Sarajevo grundades år 1537, samma år som Frankrikes nationella bibliotek.¹⁸³ Det är idag det äldsta biblioteket i Sarajevo¹⁸⁴ och hör till de äldre i Europa. Förmodligen fanns det bibliotek i Sarajevo som grundades före 1537 eftersom det alltid brukade grundas ett bibliotek vid sidan av *tekija* (dervischkloster), moskéer och *medrasahs*. *Isa bays tekija* grundades år 1462, *Skenderpasina* kring 1500, *Firuz bays madrasah* mellan 1505 och 1512. Det finns inga säkra bevarade spår som bekräftar att det fanns bibliotek före Gazi Husrev bays, men den praxis som har etablerat sig under det turkiska styret visar att det alltid fanns bibliotek som biinstitution bredvid de nämnda: moskéer, *tekija* och *medrasahs*.

Första spåret av Gazi Husrev bays bibliotek finns i hans waqfnama från 26.redzeb 943. (08.januar 1537)

Gazi Husrev bays bibliotek grundades tillsammans med Gazis madrasah och båda två har genomlevt långa och historiskt sett mycket svåra perioder. Biblioteket har förflyttats flera gånger men har alltid uppfyllt det syfte i vilket det grundades. Vid sidan om ”*Vijecnica*” (*Nationella och Universitetsbiblioteket i Bosnien-Hercegovina*) spelade Gazi Husrev bays bibliotek en stor roll i bevarandet av det bosniska kulturminnet.¹⁸⁵ I Bosnien efter den tidigare nämnda urbiciden, där många bibliotek förstördes, är efterfrågan stor när det gäller de äldre dokument som inte finns bevarade längre. I och med den stora efterfrågan blir Gazi Husrev bays bibliotek ännu viktigare med sitt bestånd för studenter och forskare som studerar kultur, religion, språk, historia mm. År 1697 skadades biblioteket svårt i en eldsvåda när österrikiske fältmarskalken Eugen av Savoyen brände ner Sarajevo.¹⁸⁶

Ända till 1860-talet var biblioteket kvar i samma komplex som Gazi Husrev bays madrasah och det användes i huvudsak för Gazi Husrev bay madrasahs studenter. Under Serif Osman pasas (1861-1869) tid som bosnisk visir för Gazis bibliotek byggdes en särskild byggnad

¹⁸⁰ Inskrift som är skriven vid ingången i madrasah, dvs, Gazi Husrev bays bibliotek.

[källa: Mehmedovic, Ahmed (2005), Gazi Husrev-beg i njebove zaduzbine, s. 76.]

¹⁸¹ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka-pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 95.

¹⁸² Ibid., s. 106.

¹⁸³ Ibid., s. 7.

¹⁸⁴ Ibid., s. 96.

¹⁸⁵ Ibid., s. 7.

¹⁸⁶ Ibid., s. 106.

bredvid Gazi Husrev bay-moskéns minaret.¹⁸⁷ (se bild med Gazi Husrev bays moskén som bilaga)

Biblioteksbeståndet flyttades dit och biblioteket blev fritt för alla att använda. Biblioteket fick då sitt sigill med vilken alla böcker som fanns i biblioteket vid den tidpunkten stämplades. På den stämpeln stod inskuret år 1280=1863-4 vilket är året för bibliotekets förflyttning. Förflyttningen var på Serif Osman pasas initiativ och en författare som skrev hans biografi skrev felaktigt att det var Osman pasa som var bibliotekets grundare.¹⁸⁸ När biblioteket fick sin nya lokal började man med att koncentrera andra waqfs bibliotek till samma lokal eftersom de i sin tur inte hade adekvata lokaler och inte var tillgängliga för kunskapssökande. År 1867 flyttades kadijas Bojic bibliotek till Gazi Husrev bays och 1897 även Abdullah Kantamirijes bibliotek. Vid sidan av dessa förflyttningar av hela bibliotek var det också andra mindre kollektioner och enstaka manuskript som tidigare hörde till andra bibliotek eller enskilda individer som flyttades till Gazi Husrev bays bibliotek. Bland dessa mindre samlingar som donerades var några särskilt fina manuskript från Gazi Husrev bay waqfs *mutavelija*, Ahmed Asim bay Mutevelic (1824-1885), kadijas Hromic, Muidovic, Kasumagic, Dzine och Muzaferija. År 1914 anslöts ett nytt bibliotek till Gazis bibliotek, Osman Sehdijina, och ungefär vid 1930 anslöts Mustaj bays Dzenetic bibliotek. Det är intressant att Gazis bibliotek som waqf-bibliotek från början utvidgades med andra waqf-bibliotek, och att folk gav sina samlingar som i waqf. Ett fint exempel på detta är Muhamed Enveri Kadics samlingar som berikade Gazis bibliotek med värdefulla böcker och manuskript.¹⁸⁹

Med alla dessa anslutningar blev bibliotekets lokaler vid Gazi Husrev bays moskén trånga och biblioteket flyttades igen år 1935 till en ny byggnad som var i samma komplex som *Carevamoskén*.¹⁹⁰ Den sista flytten anses utgöra en ny fas i bibliotekets historia eftersom det då började utveckla sig professionellt. Då började samlingar organiseras bättre och andra nya bibliotek som var i andra delar av Bosnien började anslutas till Gazis bibliotek. År 1930 flyttades Halil bibliotek från Gracanica,¹⁹¹ år 1940 Elci Ibrahim pasas bibliotek från Travnik,¹⁹² stora manuskriptsamlingar från olika bibliotek i Foca.¹⁹³ Under 1930-talet fortsatte nya privata waqf-donationer till biblioteket. Dessa donationer innehöll både tryckta böcker och manuskript. Bland de mest nämnvärda samlingarna av böcker och manuskript är från: Salim Muftic, Sema Sokolovic, Ajni Busatlic, Mustaj bay Halilbasic och Sejdali bay Filipovic. En intressant gåva från denna period är den som skänktes av den franska regeringen år 1938 vilken innehöll fransk orientalistik. Under andra världskriget köpte Gazis bibliotek två stora och värdefulla bibliotek: Hatibovics och Handzics bibliotek.¹⁹⁴

Gazi Husrev bays bibliotek har likaväl som Sarajevo haft väldigt svåra perioder. Förutom många bränder, även fientliga härtåg som inte bara passerade förbi, utan skadade biblioteket. Men biblioteket reparerades varje gång efter dessa katastrofer. Senaste gången som biblioteket var i brand var under andra världskriget när tyskarna bombade Sarajevo. En bomb föll i samma komplex som biblioteket var i och bibliotekets tak började brinna. Tack vare ett snabbt ingripande av en franciskanerprofessor räddades biblioteket från ödeläggelse.¹⁹⁵

¹⁸⁷ En minaret är en moskés torn.

¹⁸⁸ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka-pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 98.

¹⁸⁹ Ibid., s. 98.

¹⁹⁰ Ibid., s. 99.

¹⁹¹ Gracanica- en stad som ligger i norra Bosnien, 140 kilometer från Sarajevo.

¹⁹² Travnik - en historiskt känd bosnisk stad som ligger 86 kilometer från Sarajevo. Travnik var den bosniska huvudstaden

under en del av det turkiska styret.

¹⁹³ Foca- en stad i södra Bosnien, 70 kilometer från Sarajevo.

¹⁹⁴ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka-pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 99.

¹⁹⁵ Ibid., s. 114.

5.1 Bibliotekarier

Det var Gazi Husrev bay madrasahs professorer som ansvarade för biblioteket från bibliotekets grundande, men det finns inga skriftliga belägg om att det inte fanns särskilda bibliotekarier redan från bibliotekets grundande.¹⁹⁶ Källorna är motstridiga när det gäller första bibliotekarien. En av källorna hävdar att första hafizi-kutub (bibliotekarie) var Abdulah Ajni Hasagic och andra källan hävdar att det var Salih Hadzihuseinovic.¹⁹⁷ Den bosniska historikern Mehmed Tarih skriver att det redan i början av 1700-talet fanns en bibliotekarie i Gazis bibliotek.¹⁹⁸ Mula Mustafa Beseskija, en känd krönikör från Sarajevo, skriver också i sina årskrönikor om några bibliotekarier som dog, men han preciserar inte i vilket bibliotek de hade varit verksamma i och det är således inte möjligt att veta om det var i Gazi Husrev bays bibliotek, Abdullah Kantamirijas eller Osman Sehdi bibliotek.

På 1800-talet etablerades i Gazis waqf en särskild tjänst som bibliotekarie. Den här bibliotekarien fick senare en biblioteksassistent. Bibliotekarier kallades för "hafizi-kutub" som betyder "böckernas vakter". Benämningen hafizi-kutub användes i Bosnien för bibliotekarier fram till 1945.¹⁹⁹ Det fanns den första och den andre hafizi-kutub, det vill säga bibliotekarie och bibliotekarieassistent. Deras löner var olika. Det första hafizi-kutub hade högre lön medan endast en tredjedel av denna summa tillföll assistenten. Bibliotekarier och assistenter (hafizi-kutubi) skulle behärska orientaliska språk: turkiska, arabiska och persiska.

År 1937 fick biblioteket en känd madrasahs professor, Hadzi Mehmed Handzic, som fick i uppgift att katalogisera manuskripten. Manuskriptkatalogiseringen var syftet med Handzics förflyttning från madrasah till biblioteket.²⁰⁰

Dagens personal i biblioteket består av 18 personer. Sex av dem är examinerade orientalister med inriktningar på ett eller flera orientaliska språk: arabiska, turkiska och persiska. En professor i arabisk litteratur, en professor i engelska, en jurist och en teologiprofessor. Resten av personalen har olika utbildningsnivåer och gör varierande arbeten i biblioteket.²⁰¹

5.2 Bibliotekets bestånd

Det är inte känt vilka böcker som fanns från början i Gazi Husrev bays bibliotek och detta kommer man med rätt hög sannolikhet aldrig att veta eftersom det inte finns bevarade dokument från bibliotekets grundande.²⁰² I de andra tidiga waqfs biblioteken nämns explicit det ursprungliga beståndet i waqfnama. I Isa bays waqfnama från 1469 står skrivet om en hel del böcker kring olika islamiska ämnen. Budimsk visir Musa Pasa skrev i sin waqfnama från 1643 att han donerade två Koraner, 30 dzuz²⁰³ och 13 andra manuskript till biblioteket för vilka imamen ska ansvara och låna ut gratis till folk.²⁰⁴ Sådana noteringar finns inte i Gazi Husrev bays waqfnama därför att hans waqfnama föreslog bibliotekets grundande och inte

¹⁹⁶ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, V-VI/1978, s. 46.

¹⁹⁷ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, V-VI/1978, s. 46.

¹⁹⁸ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka- pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 106.

¹⁹⁹ Ibid., s. 46.

²⁰⁰ Ibid., s. 50.

²⁰¹ Islamska zajednica u Bosni i hercegovini (2006), *Gazi Husrev begova biblioteka, Radni staz zakljuceno s 31:12.2005*.

²⁰² Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka- pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 96.

²⁰³ Dzuz är en trettonde delen av Koranen.

²⁰⁴ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka- pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 97.

bekräftade redan existerande bibliotek. Detta är orsaken till att vi inte vet säkert det ursprungliga beståndet för Gazi Husrev bays bibliotek. I vissa av bibliotekets gamla skrifter finns anteckningar som tyder på att det i bibliotekets bestånd finns ursprungliga verk men autenticiteten hos dessa anteckningar är inte bekräftad och vissa av anteckningarna visade sig vara falska. Det finns manuskript vilka det är svårt att förvägra trovärdigheten hos av att de inte är direkt från Gazi Husrev bay och att de var en del av grundbeståndet i biblioteket.²⁰⁵

År 1912 fanns 1800 böcker i biblioteket och bland dessa nästan 1000 manuskript²⁰⁶. Bibliotekets bestånd nästan fördubblades under två decennier, mellan 1912-1932. Orsaken till detta är andra biblioteks anslutning till Gazi Husrev bays. År 1932 hade biblioteket 3000 volymer och de flesta var manuskript.²⁰⁷

Gazi Husrev bays bibliotek bestånd består huvudsakligen av följande kategorier:

Manuskript
Tryckt orientalistik
Europeiskt bestånd
Gazi Husrev bays biblioteks arkiv
Det islamiska trossamfundets arkiv
Bildarkiv
Mikrofilmning

5.3 Beståndets organisering

Kasim Dobraca skapade den första manuskriptkatalogen i Gazi Husrev bays bibliotek. Han började katalogiseringen 1956 och avslutade 1963. Katalogiseringen påbörjades redan 1937 av Mehmed Handzic som hade katalogiserat och helt eller delvis registrerat mer än 2000 manuskript och tryckta orientaliska böcker.²⁰⁸ Dr. Hazim Sabanovic fortsatte Mehmed Handzics arbete mellan 1950 och 1953, vars partiella resultat blev tryckta i en av det islamiska trossamfundets tidskrifter. Huvudprinciperna för den första manuskriptkatalogen var att dela upp de traditionella manuskripten i enlighet med dess innehåll i huvudgrupper:

1. Encyklopedija	Uppslagsverk
2. Qur'an	Koranen
3. Hadis	Hadith (traditionen)
4. Al-Akaid	Dogmatik
5. Al-Ad'iyā wa 'l-adkar	Åkallelser
6. Al-Fikh	Islamisk lag
7. Al-Ahlaq wa 'l mawa'iz	Etik och predikande
8. At-Tasawwuf	Sufism
9. Al-Hikma	Filosofi
10. Ilm al-luga	Filologi
11. Et-Tarih wa 'l-gografiya	Historia och geografi
12. Ilm at-tibb wa 'l-baitara	Medicin och veterinärmedicin

²⁰⁵ Ibid., s. 97.

²⁰⁶ Ibid., s. 98.

²⁰⁷ Ibid., s. 99.

²⁰⁸ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 337.

13. Ilm al-hisab wa 'ilm at-tabi'a Matematik och naturvetenskap
 14. Razno Blandat

Inom dessa huvudgrupper finns det undergrupper vid behov. Dessa undergrupper är uppdelade beroende vilket språk det handlar om (arabiska, turkiska och persiska) och sedan är alla verk på ett och samma språk ordnade kronologiskt. I de fall där det finns flera exemplar av samma verk är de uppdelade också kronologiskt beroende på vilket manuskript som är äldst.²⁰⁹

Första katalogen innehåller följande huvudsakliga verk:

– Uppslagsverk:

1. Mefatih al-Ulum skriven av Abdullah al-Hawarizmi år 997, som är avskriven av Sayyida Ibrahimia al-Qaysariya år 1659
2. Miftah as-Saada wa Misbah as-Siyada skriven av Ahmed Taskopruzade år 1560

– Mushafs²¹⁰ kopior av bosnier:

1. Fadil pascha Serifovics mushaf och Banja Lukas koranens delar

– Tafsir²¹¹:

1. Tafsir Abi al-Layth, 982 och dess kommentarer
2. Haqa'id at-Tafsir, skriven av an-Nisaburi 1075 och dess kommentarer,
3. Tafsir al-Galalain och dess kommentarer etc.

– Hadith samlingar:

1. Al-Gami'u as-Sahih av Bukhari
2. Sunan ibn Magga
3. Sama'il an-Nabiyyi av Tirmizi

– Islamisk teologi:

1. Al-Fiqh al-Akbar skriven av Abu Hanifa med hans kommentarer
2. Al-'Aqida an-Nasafiyya skriven av Nasafi med Taftazanis kommentarer
3. Al. -Mawaqifu fi 'ilm al-Kalam skriven av 'Adududdin Igij med Dawaini och Gurganijs kommentarer.

Första katalogen har väckt intresse hos flera inhemska och utländska tidningar och tidskrifter. Det är många författare som har skrivit om denna katalog eftersom allmänheten inte tidigare visste vilka manuskript och verk som fanns i biblioteket. På grund av tekniska och materiella problem kom den andra katalogen ut så sent som 1979, 16 år efter den första.²¹² Det är intressant att en högst betydelsefull bosnisk forskare, Hazim Sabanovic, använde sig av denna katalog i sin forskning och skrev i sitt uppslagsverk om bosnisk litteratur innan den trycktes.²¹³ Den andra katalogen omfattar det viktiga området, Fiqh²¹⁴. Det finns även andra

²⁰⁹ Kujundzic, Enes (2000), *Gazi Husrev-begova biblioteka- pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, s. 110.

²¹⁰ Mushaf är Koranen i sin helhet.

²¹¹ Tafsir är Koranens tolkningar, hermeneutik.

²¹² Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 339.

²¹³ Ibid., s. 340.

ämnen men de är bara med om de utgör en integral del av ett manuskript som har fiqh som huvudinnehållet. Manuskripten är uppdelade i följande kategorier:

1. Introduktion till islamisk lag	Usul al-Fiqh
2. Islamisk lag	Fiqh
3. Rättsliga beslut/decision	Fatawa
4. Islamisk arvsrätt	Fara'id
5. Statsskick och lag	Nizam ad-Dawla wa al-Qaqanin
6. Statlig huvudkontroll	Hisba
7. Rättsligt förfarande i sharia-domstolar	Adab al-Qadi eller assukuk ²¹⁵

I den andra katalogen förtecknades också efter vissa manuskript från vems waqf-manuskripten kommer ifrån. Tredje katalogen är gjord av Zejnil Fajic och den publicerades 1991. Huvudinnehållet i denna katalog är gruppen Etik och Predikande - Al-Ahlaq wa 'l mawa'iz. Denna katalog fick ett standardindex. Den fjärde katalogen publicerades 1998 och det var också enligt samma metodologi som användes av den som skapade första katalogen, Kasim Dobraca. Till skillnad från de tre första katalogerna som omfattar arabiska manuskript innehåller denna för det mesta manuskript som är skrivna på osmansk-turkiska och alhamijado²¹⁶ manuskript. Den femte katalogen innehåller huvudsakligen filosofi, logik, historia och geografi. Den sjätte katalogen har arabisk grammatik som huvudämne och i mycket mindre skala turkisk och persisk grammatik. Största delen av denna katalog består av läroböcker men det finns också sådana verk som är rariteter i världen eller att det är inte känt om det finns liknande exemplar förutom i Gazi Husrev bays bibliotek.²¹⁷ Sjunde katalogen innehåller stilistiska och metriska verk samt enspråkiga (arabiska), tvåspråkiga, trespråkiga och även fyraspråkiga lexikon (arabisk-turkisk-persisk-bosnisk).²¹⁸

Sjunde katalogen karaktäriseras av några av de äldsta manuskripten i världen eller de äldsta kopior som är gjorda under eller strax efter författarens död. Den äldsta autografen är ett stilistiskt verk, *Miftah al-'Ulum* av *Yusuf as-sakkakij* från 1228, och den äldsta kopian på detta verk är från 1564. Sedan kommer ett kompendium, *Talhis al-Miftah* av Muhamed al-Qazwini från 1338, med sin äldsta kopia från 1372-73. En kopia av Qazvinis kommentar *Al-Idah fi 'ilm al-ma'ani wa al-bayan* från 1350, är skriven 1350 i Havarizm, Iran.²¹⁹ Bland bosnier fanns flera språkvetare som kommenterade Qazvinis kompendium: Hasan Kafija Pruscak, Sudij, Sejh Jujo samt Husejn Isbeija Sarajlija som kommenterade Samarkandis *Fara'id al-Fawaid*.²²⁰

Bosnisk-arabisk-turkiska och bosnisk-turkisk-persiska lexikon som uppkom i Bosnien och som är skrivna av bosnier finns inte någon annanstans förutom i Gazi Husrev bays bibliotek.²²¹

Åttonde katalogen, som är en fortsättning av katalogiseringen av arabiska och närliggande discipliner, innehåller grammatik och syntax som är skrivna av arabiska, turkiska, persiska och bosniska författare. De flesta är skrivna på arabiska men de mest intressanta manuskripten

²¹⁴ Fiqh – islamisk lagstiftning.

²¹⁵ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 340.

²¹⁶ Alhamijado-litteratur är litteratur som är skriven med arabiska bokstäver men på det bosniska språket.

²¹⁷ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 343.

²¹⁸ Ibid., s. 344.

²¹⁹ Ibid., s. 344.

²²⁰ Ibid., s. 345.

²²¹ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 345.

är de som är skrivna om arabiska språket på bosniska och med arebica²²² samt översättning av latinsk grammatik på turkiska. Denna katalog inkorporerar också de icke-identifierade manuskripten med olika ämnen vars början eller slut är inte finns bevarade, eller där inte författarens namn, plats och årtal finns.

Nionde katalogen är en fortsättning av det som påbörjades med den andra katalogen men huvudinnehållet är fokuserat på Islamisk lag (*Fiqh*) och Introduktion till islamisk lag (*Usul al-Fiqh*). 95 procent av dess innehåll hör till *Hanefis rättskola*²²³ eftersom denna skola var officiellt orienterad i de turkiskt styrda områdena. Denna katalog karakteriseras också av några kopior av rariteter såsom *Al-Muhtar li al-Fatwa* och *al-Ihtiyar li ta'lim al-Muhtar*-verken som är skrivna av Fadl al-Musuliy 1292 och åtta år efter författarens död, 1292, kopierade av Burhan as-Samarkandi. Katalogen innehåller också verk av de kända bosniska författarna Hasan Kafi Pruscak, Hasan Dumnawi, Sejh Jujo, Abdulwehab Ilhami, Omer Humo m fl.

Tionde katalogen är en tematisk fortsättning på den andra och nionde och innehåller verk om Islamisk lag (*Fiqh*) som huvudämne, arvsrätt (*Feraid*), rättsliga beslut (*Fatawa*), rättsligt förfarande i sharia-domstolar (*Adab al-Qadi* eller *assukuk*) och statsskick och lag (*Nizam ad-Dawla wa al-Qaqanin*). De äldsta manuskripten är kopior av *Shafis* originalverk som skrevs 1113 under titeln *Hilya al-'ulama' i fi ihtilaf madahib al-fuqaha' i* som är gjort av 'Abdusselam an-Nabrawi 1189, *Al-Hidaya fi al-Fiqh al-Hanafi* skriven av *Burhanuddin al-Farganiy från 1197* och *Al-Muqaddima al-Gaznawiyya* skriven av *Ahmed al-Gaznawiyya 1197*²²⁴

Elfte katalog innehåller 965 arabiska, 278 turkiska, 7 persiska och 15 bosniska manuskript. Dessa manuskript omfattar följande tematiska ämnen:

Uppslagsverk	Al-Ma'arif
Handskrivna Mushaf och enstaka delar av Koranen	Al-Masahif wa agza'uh
Tedzvid (Koranens läsregler)	'Ilm at-Tagwid
Melodisk Koranläsning	'Ilm al-Qira'at
Koranens hermeneutik	'Ilm tafsir al-Qur'an
Sunna och Hadith (tradition)	'Ulum al-Hadith wa as-Sunna
Dogmatik	'Ilm al-'aqida al-islamiyya
Åkallelser	Al-Ad'iyya ²²⁵

I den tolfte katalogen katalogiserades 379 manuskript kring följande teman:

Medicin och traditionell farmakologi
Veterinärmedicin
Matematik
Astronomi
Astrologi²²⁶

²²² Arebica är en skrift som användes i Bosnien och det var en kombination av det arabiska alfabetet och det bosniska språket.

²²³ Hanefis rättskola är en av de 4 rättsliga skolorhos Sunnimuslimen.

²²⁴ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 347.

²²⁵ Ibid., s. 348.

²²⁶ Ibid., s. 348.

I den trettonde katalogen dominerar tesavvuf²²⁷-manuskripten från de mest kända sufierna i islamisk historia såsom Abu Hamid al-Gazali 1111; Abdulqadir al-Gilani 1167; Sihabuddin as-Suhrawardi 1234; Muhyiddin al-Arebi 1240; Galalauddin ar-Rumi m fl.²²⁸ Katalogen innehåller några för världen unika manuskript:

Abu Hamid al-Gazalis kopia av manuskriptet *Ihya' u 'ulumiddin* från 1106, som är troligen äldsta exemplet i världen och kopior av samma verk från 1131 och 1166.²²⁹ Masneviyas²³⁰ kommentar på persiska i tre delar av Mustafa Sururi från 1562.

Katalogen innehåller också några gamla verk som är skrivna av bosniska författare:

Kitab hawatim al-Hikam wa hall ar_Rumuz wa kasf al-Kunuz skriven av Ali Dedo Bosnjak som var känd som Sayh at-Turba 1644.

Maqasid-i anwar 'ayniyya wa arwah-i tayyiba-i gaybiyya av Abdulah Bosnjak, mer känd som Sarih al-Fusus från 1644.

Kitab tariqat sufiyya av Abdussamed Pruscak från 1638.²³¹

Författaren för den 14:e katalogen påpekar att ett centralt tema i Gazi Husrev bays manuskript som har katalogiserats är till Islamisk lag (sharia). Om man ser på några av författarnas namn i katalogen upptäcker man att dessa manuskript kommer från olika delar av islamska världen. Exempelvis: al-Hawarizmi (dagens Iran), al-Bagdadi (Iraq), al-Bosnewi (Bosnien), etc.

5.4 De äldsta böckerna i Gazi Husrev bays bibliotek

Bland de äldsta bevarade böckerna som finns i Gazi Husrev bays bibliotek är de som trycktes i det första osmanska tryckeriet i Istanbul.

1. Vanqulu, Muhammad ibn Mustafa Al-Wani. – Vanqulu –Sihah jawhari. – Istanbul: Dar tiba' a al-ma'mur, 1141H [1728]. Volym 2, 34 cm.

Språk: osmansk-turkisk Signum: O-55, O-56

Det är en översättning av Gazalis verk från persiska till osmansk-turkiska som handlar om etik och mysticism.

2. Suhayli Efendi. – Tarih-i Misr jadid. – Istanbul: Dar tiba' a al-ma'mur, 1142 H [1729]. – 24 cm.

Språk: osmansk-turkisk Signum: O-3451

Boken handlar om egyptisk historia.

3. Katib Celebi, Haji Halifa. Kitab Cihanuma li Katib Celebi: Taqvim al-tavarikh. – Istanbul: Dar tiba' a al-ma'mur, 1145 H [1732], illustrerad, ; 31 cm

Språk: osmansk-turkisk Signum: O-185

²²⁷ Tesavvuf är sufism, dvs. islamisk mysticism.

²²⁸ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 350.

²²⁹ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 350

²³⁰ Masneviya är välkänd bok som är skriven av en av de mest kända sufierna i den islamiska världen: Mawlana Dzelaluddin er-Rumi.

²³¹ Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005, s. 351.

Boken handlar om olika historiska händelser med många geografiska kartor.

4. Novljanin, Omer-efendi. – Ahval-i gazevat der diyar-i Bosna. [s.1; s.n.] 1154H [1741 M]. – 20cm

Språk: osmansk-turkisk Signum: O-2679

Boken handlar om Hekimoglu Ali-paschas krigsföring i Bosnien och Serbien mot Österrike mellan 1736-1739.

5.5 Biblioteket idag

Bibliotekets huvudbestånd består av manuskript på turkiska, arabiska och persiska. Det rör sig om cirka 10 000 manuskript. Det rika manuskriptbeståndet gör att Gazi Husrev bays bibliotek räknas som ett av de rikaste manuskriptbiblioteken i Europa.²³² Manuskripten härstammar från olika islamiska världsdelar, speciellt från de stora islamisk-kulturella centra: Kairo, Istanbul, Mecka, Medina och Bagdad. En del av dessa manuskript härstammar från Bosnien där många bosniska muslimer skrev original verk eller kopierade de befintliga ur olika discipliner. Många arabiska manuskript handlar om olika islamska discipliner. Turkiska manuskript har som huvudämne litteratur och persiska i huvudsak klassisk persisk litteratur. Bibliotekets bestånd ökar ständigt eftersom många individer skänker sina böcker och manuskript till biblioteket. Många manuskript, viktiga böcker, och även hela privata bibliotek köps till Gazi Husrev bays bibliotek av det islamiska trossamfundet. Vid sidan av de nämnda manuskripten finns andra tryckta böcker, periodika och viktiga dokument på arabiska, turkiska, persiska och andra europeiska språk. Hela bibliotekets bestånd är på drygt 60 000 volymer.²³³

Gazi Husrev bays periodika avdelning har de äldsta bosniska tidningarna och tidskrifterna som är tryckta i Bosnien. Den mest intressanta delen av periodikan är den som är skriven med arabiska bokstäver och bosniskt språk, så kallade "arebica". Bibliotekets arkiv har dokument som är kopplade till historiskt material från den turkiska tiden.

Biblioteket har också en särskild bestandsgrupp som består av 1400 waqfnama och 86 sidjil från sharia-domstolen i Sarajevo. Som sagt, på grund av tidigare kulturmord är bibliotekets bestånd den enda källan för bosniernas historiska och kulturella forskning.²³⁴

Katalogisering

Biblioteket har katalogiserat nästan hela manuskriptbeståndet. Manuskriptkatalogerna är tryckta och förvarade i Filemaker-databaser. De tryckta böckerna på olika språk samt periodika är också katalogiserade i Filemaker-databaser.²³⁵

Arkivens bestånd

Biblioteket bevarar Islamiska trossamfundets arkiv som är enligt David G. Hirsch oerhört viktigt för historieforskare.²³⁶ Arkivens bestånd innehåller ca 500 meter dokument. Det innehåller viktiga dokument från och med 1880 till och med dokument från andra världskriget. Dessa dokument handlar om relationerna mellan det islamiska trossamfundet, det vill säga reisu-l-ulema och dåtidens regeringar. Dessa dokument är oerhört viktiga för

²³² Ibid., s. 360.

²³³ Ibid., s. 362

²³⁴ Ibid., s. 362

²³⁵ Ibid., s. 360f.

²³⁶ Ibid., s. 362.

forskare och ger en bild av vardagen under 1800- och 1900-talen. Vid sidan av dessa dokument finns gamla bosniska vykort, mer än 8 000 bilder, diabilder och dödsbevis för vissa personer. Det finns också historiska kartor.²³⁷

Hirschs iakttagelser

Enligt Hirsch har Gazi Husrev bays bibliotek överträffat många amerikanska bibliotek när det gäller mikrofilmning och skanning. Biblioteket har skannat och mikrofilmats kring 6000 manuskript. Hirsch har påpekat att biblioteket måste vara medvetet om vilka dess användare är, vilka böcker som ska köpas in och vilken service biblioteket ska erbjuda. I bibliotekets verksamhet såg han som nackdel att biblioteket inte har någon årsbudget för inköp av nya böcker och avsaknaden av en tydlig inköspolicy.²³⁸

5.6 ”Bibliotekslag”

Alla waqf-institutioner som inte är konfiskerade lyder under det islamiska trossamfundet i Bosnien och Hercegovina. I och med att Gazi Husrev bays bibliotek är en waqf-institution betyder detta att biblioteket är ”under” det islamiska trossamfundet. Tidigare nämnda, under rubriken ”Islamiskt trossamfund i Bosnien och Hercegovina” Sabor (parlamentet) som är det islamiska trossamfundets högsta representativa och lagstiftande organ som lagstiftar lagar (regler) för biblioteket.

År 1979 gav Sabor ut ett Statut för Gazi Husrev bays bibliotek som bestod av allmänna bestämmelser, instruktioner för bibliotekets användande, kataloger, beståndbevarande, böckernas revision, intern organisation, personalens rättigheter och skyldigheter och bibliotekets styrning.²³⁹ Statuten var gällande ända till 25 december 2004. Då utkom Sabor med nya regler för Gazi Husrev bays bibliotek.

Dessa regler grundas på paragraf 62 i det islamiska trossamfundets konstitution och lyder:

”... Sabor Islamske zajednice: donosi ustav i druge propise kojime se uredjuje organizacija i djelovanje organa i ustanova Islamske zajednice, ...”²⁴⁰

”Det islamiska trossamfundets parlament lagstiftar konstitutionen för det islamiska trossamfundet och andra bestämmelser som ordnar organisation och verksamhet i det islamiska trossamfundets organ.”

I bibliotekslagen hittar man intressanta uppgifter som säger mera om hur biblioteket fungerar i praktiken. Bibliotekets huvudinkomster är från en fond, ”Bejtul-mal”, statens donationer, inkomster från Gazi Husrev bays waqf som är avsedda för biblioteket och andra tillgångar som Sabor beslutar om. Rijaset, som är högsta religiösa och administrativa organ i det islamiska trossamfundet, är ansvarigt för bibliotekets lokaler, elementära arbetsvillkor och utrustning för välbevarandet av bibliotekets fonder. Extra tillgångar för biblioteket skall användas för att ge bättre service och förbättra den interna organisationen.²⁴¹

²³⁷ Ibid., s. 362.

²³⁸ Ibid., s. 363.

²³⁹ Islamiska trossamfundet i Bosnien-Hercegovina (1979), *Statut från 1979*, s. 113-120.

²⁴⁰ Islamiska trossamfundet i Bosnien-Hercegovina (1998), *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Izborna Odluka*, s. 21.

²⁴¹ Islamiska trossamfundet i Bosnien-Hercegovina (1997), *Pravila Gazi Husrev begove biblioteke u Sarajevu*, s. 1.

Det märks att bestämmelserna är i waqfnamas anda. I paragraf 6 står det Exempelvis att: ”Bibliotekets fonder får användas av inhemska och utländska forskare enligt waqfnama...” eller att verken inte kan bytas mot andra, och waqf-manuskript och andra rariteter kan inte heller lånas ut. Bibliotekschefen kan i undantagsfall tillåta att någon lånar böcker, dock maximalt i 14 dagar.²⁴²

Tillträde till bibliotekets bestånd är inte tillåtet för andra förutom de anställda i biblioteket men i undantagsfall kan bibliotekschefen tillåta tillträde för någon annan men bara under eskort av någon som är anställd på biblioteket.²⁴³

Beståndets revision genomförs vart femte år. Allmänheten måste upplysas om revisionen och då skall biblioteket vara stängt under högst en månad. Bibliotekschefen bör lämna rapport efter revisionen till bibliotekets styrelse och Rijaset.²⁴⁴

Bibliotekets styrelse är högsta styrorganet inom biblioteket. Styrelsen består av fem medlemmar, två biblioteksrepresentanter och tre medlemmar anlitade av Rijaset men som inte är Rijasets medlemmar. Bibliotekschefen kan inte vara styrelsemedlem och hans mandat varar i fyra år. Han/hon måste inneha akademisk examen i orientaliska, juridiska, ekonomiska eller ”bibliotekiska” discipliner. Vidare måste han/hon kunna engelska respektive arabiska och ha fem års arbetslivserfarenhet i biblioteket eller andra liknande institutioner bakom sig. Bibliotekssekreteraren tar hand om juridiska och administrativa uppgifter i biblioteket och måste ha juridisk examen med fördelen om han eller hon behärskar ett av världsspråken.²⁴⁵

5.6.1 Interna regler för beståndets användning

Alla biblioteksfonder är tillgängliga för användarna. Böcker kan användas om man har blivit medlem i förväg för det kommande året. Om man vill använda/läsa en bok skall man skriva rätt signatur som finns i bibliotekets katalog.

Böcker får bara användas i biblioteket och under bibliotekets öppettider: 08:00-15:00 alla vardagar.

Användarna är ansvariga för böcker som de har lånat, och böckerna skall lämnas till en bibliotekarie efter användning. Det är tillåtet att kopiera böcker som användaren har lånat men i överenskommelse med bibliotekarien och detta får endast ske i biblioteket.

När man vill låna böcker ska medlemskort visas.

När man tar emot böcker från bibliotekarien skall man lämna sitt ID-kort eller ett annat personligt dokument till lånedisken.

Efter att man har använt sig av bibliotekets material skall det lämnas till bibliotekarien för kontroll. Efter att bibliotekarien försäkrat sig om att böckerna är i bra skick lämnas det personliga dokumentet tillbaka till användaren.

Biblioteksmedlemskapet för år 1998 är följande:

– forskare	30 KM (ca 150 SEK)
– studenter på universitet	20 KM (ca 100 SEK)
– grundskola och gymnasieelever	10 KM (ca 50 SEK)

²⁴² Ibid., s. 2f.

²⁴³ Islamiska trossamfundet i Bosnien-Hercegovina (1997), *Pravila Gazi Husrev begove biblioteke u Sarajevu*, s. 4.

²⁴⁴ Ibid., s. 4.

²⁴⁵ Ibid., s. 5-7.

En användare får använda max 5 böcker per dag.²⁴⁶

5.6.2 Särskilda regler för manuskript användning

För manuskript beståndet är den ansvarige bibliotekarien N. N. och det är bara han som kan hämta ut manuskripten från ett speciellt lagringsrum. Innan han lämnar ut manuskripten måste han få ”grönt ljus” från bibliotekschefen. Om chefen är frånvarande skall det finnas en annan vikariechef som är ansvarig för manuskripten.

Användarna kan få manuskript endast med skriftlig begäran och under bibliotekets öppettider. Manuskripten i sin helhet eller vissa delar kan kopieras om bibliotekschefen eller hans/hennes auktoriserade ersättare godkänner detta. Efter användningen kontrolleras manuskripten under användarens närvaro och lämnas genast till magasinen.²⁴⁷

²⁴⁶ Ibid., s. 1.

²⁴⁷ Ibid., s. 1.

6 Analys

Den förislamiska perioden var i typisk bosnisk anda turbulent, det vill säga att det pågick ständiga stridigheter mellan den katolska och ortodoxa kyrkan på bekostnad av den bosniska autoktona befolkningen, dvs. bogumilerna. För att kunna förstå min uppsats som helhet har jag presenterat den förturkiska perioden som enligt mitt insamlade material visar väldigt intressanta kopplingar mellan den förturkiska perioden och den tiden vi lever i nu. Denna förislamiska period betydde säkerligen mycket för waqf eftersom den kristna kättarsekten, de så kallade bogumilerna omfamnade islam till skillnad från andra kristna kyrkor i Balkanområdet. Bogumilerna var ständigt i spetsen mellan den katolska kyrkan i väst och den ortodoxa i öst och islam kändes som räddning för dem ur en sådan otacksam situation. Om bogumilerna inte hade funnits i Bosnien, skulle det inte finnas så många waqf-institutioner i Bosnien och waqf skulle inte ha fortsatt att grundas även idag. Bogumilerna är alltså förklaringen till varför det är så många som konverterade till islam under den tidiga turkiska perioden och också till det att det bildades så många waqf-institutioner och att de grundas även idag. En annan förklaring, enligt mig, till att så många bogumiler omfamnade islam kan ligga i deras tro som har vissa gemensamma drag med islam. Bogumilismen hade en negativ inställning gentemot tillbedjandet av relikier och bilder, organiserad kyrka, nattvard osv. Å andra sidan hade de som plikt enligt deras tro fem dagliga böner likaväl som muslimerna har och drak inte heller alkohol.

Materialet som jag har använt i kapitel två, Bosnien Hercegovina, är allmänt historiskt material som är skrivet av oberoende forskare så jag hade ingen anledning att tvivla på det och underkasta det de källkritiska principerna. Detta påstående grundar jag på min erfarenhet och fakta som jag själv känner till samt att jag hade möjlighet att jämföra olika källor om samma händelse och de berättar samma sak.

Annaler som utgavs av Gazi Husrev bays bibliotek var huvudkälla för min studie. De första annalerna kom ut 1972 och sedan dess publiceras de enda tills nu med kortare avbrott under kriget och i början på 80 och slutet på 90-talet.. Sammanlagt finns 24 annaler. Jag har använt mig av några årgångar som var relevanta för mina forskningsfrågor. I övrigt var det lättare för mig att använda boken *Gazi Husrev-begova biblioteka: pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, som är skriven av Enes Kujundzic och innehåller textsamling ur annaler som handlar om waqf och Gazi Husrev bays bibliotek. Boken kommer inte med någonting nytt eftersom dess innehåll baseras på annaltexter. Även boken av Mehmedovic Ahmed "*Gazi Husrev beg i njegove zaduzbine*" som jag har använt mig av i informationssökning kring bibliotek är sammanställt på liknande sätt, dvs. att annaler är huvudkällor för allting som skrivs om Gazi Husrev bays bibliotek. När det gäller Gazi Husrev bay bibliotekets förflutna kan man bara få det som är bevarat i annaler. David G. Hirsch, professor från Kalifornien som besökte biblioteket år 2004 har använt sig av annalernas innehåll för att få bibliotekets bakgrund men för att utveckla eller bättre sagt förbättra bibliotekets verksamhet och service i framtiden har han kommit med sina konklusioner och råd som baseras på hans observationer på biblioteket. (se Hirschs iakttagelser under rubrik 5.5)

Om jag underkastar mitt insamlade material de källkritiska kriterierna upptäcker jag följande: I frågan om äkthet, hittar jag inte några brister i mitt material och för att kunna upptäcka eventuella brister krävs det ibland ett expertteam som jag inte har tillgång till. När det gäller tidsbandet så har jag inte heller hittat några brister i mitt material eftersom material som jag har använt mig av grundas på waqfnama vilka finns bevarade i biblioteket och andra

manuskript som jag inte ser någon anledning att tvivla på när det gäller tidsbandet. Men det är inte uteslutet att vissa frågor inte har grund i det ursprungliga materialet, det vill säga att det inte finns tidiga skriftliga spår och att källorna uppkom under senare tid. Jag fick denna misstanke när jag använde mig av annal nummer V/VI från 1978. Där hittade jag motstridiga uppgifter om den första bibliotekarien. En källa säger att det var Salih Hadzihuseinovic och den andra källan hänvisar till Abdullah Ajni Hasanagic. (se rubrik 5.1)

När det gäller källkritiska kriterier är min uppsats mest ”sårbar” på det fjärde källkritiska kriteriet, det vill säga när det gäller tendens.

Enligt Thurén, är källkritiken cynisk och misstänker att alla som har intresse av att ljuga också kan tänkas göra det. Ingen källa förutsätts vara så trovärdig att man tror på den utan vidare. Den mest ärlige kämpan för sanning och rättvisa kan ibland tvingas ljuga och vice versa.²⁴⁸ Detta kriterium, tendens, kan ifrågasättas i den del av mitt material som handlar om biblioteket och waqf eftersom huvudmaterialet för min undersökning är skriven av personer som är antagligen aktiva inom biblioteket eller i det islamiska trossamfundet. Det första och bästa är om man kan få fram motsidans version och jämföra de båda skildringarna av samma händelse eller fenomen. Men i mitt fall var det inte möjligt därför att det inte finns annat historiskt material om Gazi Husrev bays bibliotek än det som är skrivet av personer som har något samband med det islamiska trossamfundet i Bosnien.

Man kan exempelvis ifrågasätta vissa påståenden som att ”biblioteket alltid har uppfyllt det syfte i vilket det grundades” Var det verkligen så? Fanns det inga perioder då biblioteket inte har uppfyllt det syftet i vilket det grundades?

Om man ifrågasätter en eller flera källor måste det kompletteras med minst ytterligare en källa utan tendens eller med motsatt tendens. Det är ovanligt att två motsatta parter är eniga om något som är osant.²⁴⁹ För att uppfylla detta krav förutsätts att man har tillgång till flera källor men det är långtifrån så i mitt fall. Jag var i min undersökning begränsad till material som var skrivet av ovannämnda personer.

Med denna diskussion vill jag påpeka att det finns risk att en del av mitt insamlade material är tendentiöst och att man bör ha detta i åtanke. Men denna misstanke undergräver inte min undersökning eftersom alla källor har en viss tendens.

”Det finns inga pålitliga källor... en källa kan vara mer eller mindre omedvetet tendentiös på grund av sina värderingar och förutfattade meningar.”²⁵⁰

Å andra sidan betyder tendensens närvaro inte att vi ska ta allt material för givet. Vi är alla i större eller mindre utsträckning i behov av källkritiken och alla fakta bör jämföras med andra om det finns möjlighet för detta. I mitt fall hade jag ingen möjlighet att jämföra en del av mitt material enligt källkritiska kriterier oberoende källor men har inte heller stött på fakta som skulle verka orimliga.

²⁴⁸ Thurén, Torsten (2003), *Källkritik*, s. 66.

²⁴⁹ Ibid., s. 66.

²⁵⁰ Thurén, Torsten (1996), *Orientering i källkritik – är det verkligen sant?*, s. 72.

6.1 Analys utifrån uppsatsens frågeställningar

6.1.1 Vad är waqf och vilken är dess betydelse?

Waqf-frågan är speciell i bosniskt sammanhang och kan inte analyseras och förstås om man inte går till den lingvistiska betydelsen av det arabiska verbet "weqafa-jeqifu" som betyder stoppa någonting. Den andra vinklingen som upplyser waqf i verkligheten är att waqf har i grunden en religiös dimension men den religiösa dimensionen förhöll inte sig inom den religiösa sfären utan den spred sig i väldigt stor utsträckning för allmänna, folknyttiga institutioner såsom sjukhus, hamam/badhus, imare och musafirhana, Gazi Husrev bays tryckeri mm. Den lingvistiska betydelsen, religiösa dimensionen, och bosnisk historia gör att man kan överblicka och förstå vad waqf egentligen är. Vilken betydelse waqf hade och fortfaradne har kan ses i otaliga waqf-institutioner.

Det material, som jag har presenterat tidigare i uppsatsen, visar hur waqf-frågan är komplex och ger olika vinklar på denna fråga: historiska, kulturella politiska osv. Trots att vissa bosniska historieforskare såsom Nijazija Kostovic kallar waqf för ett bosniskt fenomen, visar min undersökning att waqfs rötter vilar på andra grunder och mycket längre tillbaka i tiden. Waqf-rötter går ända fram till den tidiga islamiska historien och härstammar från Koranen och Hadith. Det är riktigt att Bosnien hade många och fortfarande har många waqf-institutioner, men fenomenet är inte bosniskt utan dess grunder är i tidig islamisk historia och de första waqf-institutionerna dök upp redan under Profetens tid. På den sharia-skalan tillhör waqf icke-obligatoriska men önskvärda välgörenhet.

Waqf-institutioner uppstod tidigt, eller rättare sagt så fort islam hade spridit sig i Bosnien och det var de ledande personer i samhället som hade råd som bedrog mest till waqfs grundande. De tidigaste och mest kända bosniska waqif var personer med stora förmögenheter och som hade ett stor samhällsinflytande. Denna roll visade sig avgörande i uppkomsten av många större och mindre bosniska städer. Typiska exempel på detta är Isa bag Ishakovic och Gazi Husrev bay som är Sarajevo grundare.

Waqfs betydelse återspeglas av alla de nämnda och beskrivna waqf-institutionerna. Gazi Husrev bays waqf är återigen ett gott exempel eftersom hans bibliotek är huvudinstitutionen med det bästa och äldsta bokbeståndet som klarat sig under den stormiga bosniska historien. Andra institutioner, som inte var waqf och som hade ett rikt manuskriptbestånd var Nationella och Universitetsbiblioteket, vars huvuddel av beståndet förstördes under belägringen av Sarajevo mellan 1992-1995. Med denna för alla bosnier sorgliga händelse fick waqf som institution, det vill säga Gazi Husrev bays bibliotek, en ännu viktigare roll eftersom det är där viktiga och unika verk om bosnisk historia bevarats.

6.1.2 Hur var de olika perioderna i förhållande till waqf?

I min analys delar jag in de olika perioderna i vänliga och fientliga i förhållande till waqf-institutionerna. Denna indelning baseras på regimernas relation till waqf, dvs. waqf-lagstiftningen. En period klassar jag som neutral eftersom den hade positiva likväl negativa konsekvenser för waqf.

Den förislamiska perioden, som präglades av bogumilernars styre, som varade i ca 500 år

betecknar jag på en abstrakt nivå, dvs. indirekt som waqf vänlig. Jag säger på en abstrakt nivå eftersom waqf-institutionerna inte fanns före turkarnas ankomst överhuvudtaget i Bosnien men perioden betraktar jag som vänligt eftersom det var bogumilerna som var en bidragande orsak till islam spridningen i Bosnien.

Som en av de bakomliggande orsakerna till att Muteferrikas tryckpress slog igenom så sent som 1727 (nästan 300 år efter Gutenberg) nämns att det är "ulama" (prästerskapet) som hade ett stort inflytande och inte ville att böckerna skulle tryckas med maskin. Denna händelse visar hur påverkad samhällsutvecklingen var av "ulama" och att de hade ett stort inflytande på maktapparaten genom den högsta religiösa posten Sejkhul-islam. Jag vill säga att det fanns någonting som jag skulle kalla ett beroendeförhållande mellan staten och "ulama" och att de gick hand i hand i samhällsfrågor. I och med att waqf har sitt ursprung i de islamiska rättsliga källorna Koranen och Hadith, värderades waqf-institutioner mycket högt i det turkiska/ottomanska imperiet.

I de turkiskt erövrade områdena fanns det behov av bättre infrastruktur och då välkomnades waqf-institutioner av både stat och allmänhet. På detta sätt grundades många städer i Bosnien och i andra turkiska områden.

Med tanke på vilken roll religionen hade i hela det turksika imperiet: rättsväsendet var enligt sharia lagar och sharia lagar har samma ursprungliga källor som waqf-institutionerna. Alla religiösa institutioner var under Sejkhul-islam i Istanbul, som hade direkt inflytande i alla samhälleliga frågor och i hela riket, inklusive Bosnien. Relationen mellan religion och staten förklarar vilken betydelse waqf hade under den ottomanska perioden.

Waqf-institutioner började grundas i Bosnien så fort Bosnien kom under turkiskt styre. Institutionen uppmuntrades av samhällsapparaten till vilken jag räknar "ulama" med sina rättsliga bestämmelser, predikningar och rådgivning. Oenigheter kring Waqfs frågor låg under statliga domstolar som rättades efter islamiska lagar, sharia. Med en sådan lagstiftning som respekterade waqfs okränkbara roll som "undantagen från ekonomiska och andra transaktioner" placerar jag den turkiska perioden i gruppen waqfsvänliga perioder. Men under denna period tog man waqf-institutioner för givna och registrerade inte waqf-egendomar ordentligt vilket kan sägas ha haft en negativ verkan på waqfs framtid.

Efter 415 år av direkt turkiskt styre hamnade Bosnien under ett österrikisk-ungerskt protektorat med ett visst turkiskt inflytande 1878. Detta protektorat innebar att en ny regim, med nya administrativa styrsätt och synsätt, tog kontroll över landet. Övergång mellan turkiskt till österrike-ungerskt styre berodde på svagheter i den turkiska centrala makten men denna övergång hade negativ verkan på waqf-institutioner i början av det österrike-ungerska styret.

Den nya ockupationsmakten insåg genast hur stora waqf-egendomar var och försökte registrera alla befintliga waqf-egendomar. Detta drag var positivt för waqf som institution men de vidtog inte åtgärder i tid och det var fyra anarkiska år 1878-1882 efter den österrikisk-ungerska ockupationen och centralmakten ville ha absolut kontroll över waqfs personal vilken var inte positiv för waqfs bevarande och vidareutveckling. Vidare har den österrike-ungerska ockupationen orsakat att ett stort antal muslimer utvandrade till Turkiet vilken kan också ses som en negativ verkan mot waqfs vidare utveckling men i hur stor omfattning denna orsak har skadat waqfs institutioner kan bara spekuleras om. Enligt min egen fria tolkning av österrike-ungerska ankomst framgår att österrikarnas ockupation lämnade långsiktiga spår på hela Bosnien och dess historia, inte minst direkt påverkan för waqf-frågor. Som mitt material visar motsatte sig Serbien från början den nya österrikisk-ungerska ockupationen och började

motarbete den nya makten. Serbisk organisation "Svarta Handen" orsakade eller initierade det första världskriget (se rubrik 2.5) vilket har resulterat i flera waqf-fientliga regimer i rad. Det var inte meningen från den österrike-ungerska sidan att Bosnien skulle få waqf-fientliga regimer men det blev så efter det första världskriget.

Trots det ovan skrivna resonemanget som i viss mån kan ses som negativt mot waqf-institutioner placerar jag den österrikisk-ungerska perioden i min uppsats i den obefintliga gruppen: "neutrala perioden".

SHS-perioden och Kungariket Jugoslavien dominerades av serber i Belgrad och hade som syfte att skapa Storserbien. Själva faktum att SHS-staten dominerades av Serber i Belgrad som hade negativ inställning mot alla: bogumillerna, turkarna, österrike-ungare och Bosnien i överlag explicerar på vilken relation de hade gentemot waqf-institutionen. Bosnien tappade kontrollen över sina institutioner och lagstiftningar som kom från Belgrad var direkt negativa mot waqfs egendomar. Denna period kan utan tvekan klassas som en waqf-fientlig period eftersom den eufemistisk kallade agrarreformen slog igenom redan i början av SHS grundande och i praktiken var en hänsynslös konfiskering av waqf-institutioner. Exempelvis när det gäller bara Gazi Husrev bays waqf beslagtogs agrarreformen i ett beslut 10 767 hektar från hela 13 692 hektar som Gazis waqf ägde. Mellankrigsperioden var trots de fientliga inslagen bara en ouvertyr i angreppet mot waqf-institutionerna.

Andra världskriget var en övergångsperiod mellan SHS-staten, Kungariket Jugoslavien och den kommunistiska regimen, som tog makten under/efter andra världskriget. Jag har inte hittat uppgifter om waqf-förstörelse under denna period men enligt mitt omdöme kunde inte denna period som var övergång från två fientliga i en extremfientlig period vara vänlig mot waqf och om man tar hänsyn till det att Bosnien var den främsta skådeplatsen för det blodiga inbördeskriget som pågick under 1943-44 och innan dess var det tysk ockupation som blandades med inre stridigheter. (se rubrik 2.7)

Om man vet att den kommunistiska regimen förstörde dussintals kyrkor bara i Moskva, att Nikolai Ceausescu har förstörde Bukarests historiska hjärta för att uppnå sina megalomaniska mål, att Pol Pot demonterade Phnom Penh-katedralen sten för sten,²⁵¹ då är det lättare att förstå ödet för de bosniska waqf-institutionerna i Titos Jugoslavien.

Tito styrde landet med järnhand med Sovjetunionen som förebild. Muslimerna fick inte deklarerat sig som de ville utan var tvungna att deklarerat sig som serber, kroater eller jugoslaver. Allt detta ger en bredare bild som förklarar waqf-institutionernas läge under den titoistiska Jugoslavien.

Enligt de källor som jag har gått igenom, visade det sig att den kommunistiska regimen var hårdast i början av sin "karriär" mot religiösa trossamfund. När det gäller waqf-egendomar nämns de 13 första kommunistiska åren som de mest brutala, det vill säga 1945-1958. Just 1958 avskaffades waqf-direktionen som var ansvarig för waqfs ledning och administrering. Direktionen avskaffades eftersom waqf-tillgångar minskades radikalt och de inte hade någonting att göra. Direktionen var maktlös och kunde inte skydda waqf-institutioner och det är direktionens primära syfte, att kunna hjälpa waqf-institutioner i rättsliga frågor (kommunisterna hade i och med sin ankomst avskaffat alla islamiska domstolar 1946).

Kjell Magnusson beskriver i boken *Majoritetens islam* på ett fint sätt de första åren av kommunistiskt styre:

²⁵¹ Courtois Stephane, Werth Nicolas (1999), *Crna knjiga komunizma – kriminal teror represija*, s. 13.

”Till en början drabbades emellertid islam som religiöst samfund mycket hårt, kanske hårdare än andra, av den socialistiska regimen antireligiösa politik. Hela den muslimska infrastrukturen, där wakuf-stiftelserna spelade en central roll och som bland annat svarade för undervisning och socialvård, slogs sönder. Jordegendomar och byggnader beslagtogs, koranskolor och högre islamiska läroanstalter stängdes och den muslimska pressen tystades. Sharia, som till vissa delar gällt under mellankrigstiden upphävdes, och de muslimska kvinnorna förbjöds bära slöja. De som vägrade att anpassa sig utsattes för hårda repressalier”.²⁵²

I det material, som jag har gått igenom, har jag kommit fram till att det var flera orsaker som bidrog till waqf-förstörelse men ingen av dessa – fientliga krigsoperationer från andra länder, bränder och andra katastrofer, svagheter i waqfs ledning och repressiva statliga åtgärder under andra regimer förutom den kommunistiska, kom i närheten av kommunisternas hänsynslösa metoder. Jag har inte gått djupare i de orsakerna som jag betecknar som högre makt, eftersom de var inte objektet för min studie å ena sidan, och å den andra var de inte så omfattande och intressanta att belysa. Högre makt orsaker kunde inte beslagta stora jordegendomar exempelvis.

Under det titoistiska Jugoslavien konfiskerades hundratals byggnader i Bosnien, moskéer totalförstördes, kyrkogårdar och andra egendomar beslagtogs i så hög grad att det islamiska trossamfundet endast har kvar fem procent av waqfs tidigare förmögenhet.

Kommunisterna såg till att waqf förlorade allt juridiskt skydd och i och med att samhället inte var sekulariserat, utan ateistiskt, förlorade waqf rollen som ”Guds egendom”. Den restriktiva kommunistiska politiken gentemot waqf pågick hela tiden mellan 1945-1991 fast med varierande grad av frenesi. Som det nämnts ovan, var kommunisterna hårdast i början av sin regim och sedan mildrade de sin politik eftersom Tito var mycket engagerad internationellt och han ville visa att muslimer med sin egendom hade det bra i Jugoslavien.

Den kommunistiska SFRJ-regimen bedrev en waqf-fientlig politik fram till de första demokratiska valen i Bosnien-Hercegovina 1991 och med ett så långt styre och brutala åtgärder mot religiösa trossamfund klassar jag kommunismen som den värsta perioden i waqfs historia.

Med kommunismens sönderfall blev det plötsligt ljus för waqf-institutionerna men den ljusa perioden var kortvarig eftersom kriget började och kulturmordet pågick intensivt i de serbiskt kontrollerade delarna av Bosnien. Massförstörelsen av religiösa objekt var mest aktuell och många av dessa objekt var waqfs egendomar.

Ett memorandum till den bosniska regeringen om waqf-restitution visar indirekt att den demokratiska regimen ej är waqf-fientlig eftersom någonting sådant var helt omöjligt under den kommunistiska regimen. Att väcka upp restitution frågan, dvs. se till att waqf-egendomar återlämnas till det islamiska trossamfundet kunde bara göras av någon som vill att den orättvisa som hade gjorts mot waqf skulle rättas till. Den postkommunistiska perioden klassar jag som en waqf-vänlig period med undantag av det som hände under kriget.

Islamiska trossamfundets organ visar också indirekt att det blev ljusare för waqf-institutionerna under den pågående demokratiska perioden. Waqf-frågan går inte att förstå om

²⁵² Svanberg Ingvar och Westerlund David (1994), *Majoritetens islam: om muslimer utanför arabvärlden*, s. 340.

man inte sätter den i förhållande till det islamiska trossamfundet och till samhället i övrigt. Beroende på samhällets inställning gentemot islamiska trossamfundet respektive waqf utvecklades eller lades vissa organ eller waqf-institutioner ner. Strax efter kommunismens sönderfall grundades nya eller tidigare förbjudna organ av det islamiska trossamfundet såsom: Waqf-direktionen som upphörde att existera på kommunisternas befall 1958 och en ny upprättades efter det senaste kriget, 1996. Waqf-direktionen har tydliga riktlinjer som vägledning i bevarandet och grundandet av nya waqf-institutioner. (se rubriken 2.10). Vidare har trossamfundet grundat under den här perioden: Kansliet för den bosniska diasporan, Kansliet för vallfärden och Centret för islamisk arkitektur. Dessa organ med ovannämnda memorandum vittnar om den islamiska renässansen i Bosnien som var nedtryckt under vissa perioder.

6.1.3 Hur växte Gazi Husrev bays bibliotek och dess verksamhet fram?

Gazi Husrev bays biblioteket grundades som waqf-institution i anslutning till Gazi Husrev bays madrasah 1537. Det är inte mycket som är känt om biblioteket från den tidiga perioden. Bara de viktigaste positiva eller negativa händelser i dess utveckling omnämns. Biblioteket, likaväl som andra waqf-institutioner, hade sina svåra perioder men lyckades överleva hela tiden. Det skadades hårt i branden 1697. I och med att det i waqfnama står att biblioteket är en offentlig plats för alla som söker kunskap, användes biblioteket i början först och främst av Madrasahs studenter. Under sin existens har biblioteket bytt lokal flera gånger. Med en av dessa förflyttningar under 1800 förstärktes bibliotekets roll med de nya lokalerna som biblioteket hade fått och detta var orsaken till att några andra bibliotek har anslutits till Gazi Husrev bays bibliotek och på detta sätt gjort biblioteket rikare.

Biblioteket växte fram genom anslutningar av de andra biblioteken samt att privata personer bidrog till beståndets utveckling. Dessa anslutningar var särskild aktuella under waqf-fientliga perioder som brydde sig inte om waqfs bibliotek och då var det Gazi Husrev bays bibliotek som en lagringsplats för andra waqf och privata bibliotek som var i risk att förstöras.

Under 1930-talet började biblioteket utvecklas mera professionellt. Samlingar började organiseras bättre och även andra värdefulla bibliotekssamlingar köptes in av privata personer. Under andra världskriget var biblioteket i uppenbar fara då tyskarna bombade Sarajevo och en bomb föll på biblioteket och det började brinna.

Böckerna betraktades med största respekt och bibliotekets personal kallades under tiden "böckernas vakter" och inte bibliotekarier. Från första början var det Madrasahs professorer som ansvarade för biblioteket men senare under 1800-talet etablerades en särskild tjänst som bibliotekarie.

Manuskriptkatalogisering var för böckernas vakter en speciell utmaning och de började med denna katalogisering på 1930-talet. Gazi Husrev bays-katalogerna är intressanta och det läggs ned mycket arbete på dem. De är viktiga eftersom allmänheten inte vet vad det är som finns i biblioteket förrän de är klara. Den kontinuerliga katalogiseringsprocessen beror på att bibliotekets manuskriptbestånd ökade kontinuerligt under 1900-talet och arbetet som krävs för att katalogisera de gamla manuskripten gör att det går mycket långsamt.

Ur bibliotekets bestånd framgår att biblioteket idag är ett rikt offentligt bibliotek. Huvuddelen, det vill säga den mest värdefulla delen, består av manuskripten som utgjorde bibliotekets

bestånd från början. Senare fick biblioteket annat material som ingår i en av de sju huvudgrupperna:

1. Manuskripten
2. Tryckt orientalistik
3. Europeisk fond
4. Gazi Husrev bays biblioteks arkiv
5. Det islamiska trossamfundets arkiv
6. Bildarkiv
7. Mikrofilmning

Manuskriptkatalogisering är ett stort och mödosamt arbete och det har pågått med vissa avbrott sedan 1937 tills nu, 2006. Manuskriptuppdeleningen visar vad är det som finns i beståndet:

15. Uppslagsverk
16. Koranen
17. Hadith (traditionen)
18. Dogmatik
19. Åkallelser
20. Islamisk lag
21. Etik och predikande
22. Sufism
23. Filosofi
24. Filologi
25. Historia och geografi
26. Medicin och veterinärmedicin
27. Matematik och naturvetenskap
28. Blandat

Manuskriptkataloger visar beståndets unika värde. Det är bland de äldsta muslimska manuskripten i världen som bevaras där, såsom *Miftah al-'Ulum* av *Yusuf as-sakkakij* från 1228 eller *Talhis al-Miftah* av *Muhamed al-Qazwini* från 1338. Manuskriptbeståndet gör att Gazi Husrev bays bibliotek är ett av de rikaste biblioteken i Europa. Kataloger visar från vilka länder manuskripten har samlats i biblioteket.

Beståndet innehåller också värdefull periodika och särskild värdefullt anses den periodika som är skriven på bosniska men med det arabiska alfabetet. Protokoll från sharia-domstolar under den turkiska tiden samt waqfnama av bosniska waqif bevaras där. De äldsta böckerna som bevaras i biblioteket är de första böckerna som trycktes i det osmanska tryckeriet i Istanbul.

Manuskriptbeståndet förstås lättare om man analyserar samhället i sin helhet, det vill säga om man ser på beståndet med en hermeneutisk spiral från delar till helhet: bestånd – bibliotek - waqf-islamiskt trossamfund - samhället och tvärtom. I och med att jag har fokuserat beståndundersökningen till manuskripten tar jag inte hela beståndet utan bara manuskripten och deras gruppindelning. De flesta manuskript härstammar från den turkiska perioden och deras uppdelning visar vilka ämnen som var viktiga i samhället: Koranen, hadith, åkallelser, dogmatik, islamisk lag, etik, sufism, med mera. Av katalogiseringssättet framgår att det var religion, det vill säga religiösa böcker som spelade stor roll. Men inte minst de första tryckta böckerna som finns i biblioteket visar att Bosnien präglades starkt av islamisk litteratur.

En känd expert på rariteter, John Feather, säger att rariteter är ”part of the human cultural heritage” och att människor kan få någonting av detta kulturarv bara om det är tillgängligt.²⁵³ På detta sätt resonerar också bibliotekets överhuvud, Rijaset och bibliotekets ledning och de har kommit med väldigt stränga regler när det gäller beståndets användning i övrigt men speciellt manuskriptanvändning.

Gazi Husrev bays biblioteket hade en betydande roll för utbildningen av bosnier under hela sin existens, trots att vissa perioder var väldigt svåra för alla waqf-institutioner och bosnier som folk. Biblioteket har tyvärr fått en ännu viktigare roll efter kriget på grund av att det Nationella och Universitetsbiblioteket under belägringen av Sarajevo förstördes och att 90 procent av beståndet slukades av bränder under kriget.

Gazi Husrev bays bibliotek är en plats där bosniska kulturminnen bevaras och vittnar om det förflutna. Bibliotekets samlingar är också en garanti som styrker att Bosnien har sin långa kulturella och suveräna tradition.

6.2 Avslutande diskussion

Med min undersökning har jag försökt att presentera waqf-institutionen till de svenska läsarna så att de får insyn i det hur waqf-institution fungerar och dess roller i det dåtida och i det nutida Bosnien och Hercegovina. Jag hoppas att min uppsats med alla de detaljer som jag har skrivit om ger en klar bild om vad waqf är och vilken roll spelar Gazi Husrev bays bibliotek.

Generellt sett Gazi Husrev bays bibliotek är en outtömlig informationskälla, särskild när det gäller islamiska studier. I och med att Bosnien och Hercegovina blev återigen självständig då börjades skriva mera om bosnisk historia, språk, osv. och i en sådan situation visar sig biblioteket spela en avgörande roll. Jag fick höra på biblioteket att bosniska studenter och forskare stormade in i biblioteket efter kriget när dem skulle skriva om bosnisk historia, språk osv.

Under arbetets gång jämförde jag i mina funderingar spontant biblioteket med andra waqf-institutioner och kom till slutsatsen att biblioteket utvecklas ständigt och har alltmer rikare bestånd, bättre lokaler och mer professionell personal. Så är det inte fallet med andra waqf-institutioner. Det viktiga är att biblioteket har överlevt till våra dagar och att kulturella arvet överförs vidare till kommande generationer.

²⁵³ Feather, John (1982), *The rare-book librarian and bibliographical scholarship*, s. 39.

7 Sammanfattning

Det övergripande syftet med min uppsats har varit att beskriva och analysera Gazi Husrev bay-bibliotekets historia och dess specifika drag tills nu och analysera waqf som institution i ett samhällsligt sammanhang.

För att uppfylla ovanstående syfte har jag tagit min utgångspunkt i följande tre frågeställningar:

1. Vad är waqf och vilken är dess betydelse?
2. Hur var de olika perioderna i förhållande till waqf?
3. Hur växte Gazi Husrev bays bibliotek och dess verksamhet fram?

Arbetsmetoderna som jag har använt mig av är kvalitativ analys, källkritik av skriftliga källor och hermeneutiken som tolkningsmetod.

För att ge en bakgrund till belyningsobjektet har jag gjort en beskrivning av bosnisk historia från tidigt skede till nu. Historiebeskrivning var nödvändig eftersom syftet med min uppsats krävde belysning av fenomen som har direkta band till historiska händelser på Balkanhalvön. Materialet för denna beskrivning har jag hittat här i Sverige och resten av materialet var jag tvungen att söka på plats i Sarajevo i Bosnien.

I kapitlet om historia har jag skrivit om urbidproblemet som drabbade Bosnien under det senaste kriget. Islam och muslimer på Balkan har sitt ursprung i den turkiska expansionen västerut och jag har gått igenom dessa händelser med beskrivningen av det islamiska trossamfundet som var, och fortfarande är, en viktig institution för waqf-förmögenheter.

För att kunna besvara frågan ”vad waqf är” var jag tvungen att söka efter waqf-rötter som går långt tillbaka i islamisk historia, ända till Profetens tid. För att närma läsaren till waqf-frågan i ett bosniskt sammanhang har jag skrivit om waqfs lagstiftning i olika perioder. Vissa av dessa perioder var waqf-vänliga, vissa neutrala och vissa radikalt fientliga. Min perioduppdelning var inte så noggrann med tanke på historiska händelser utan med deras relation till waqf-institutioner. Jag har inte gjort någon skillnad i mellankrigsperioden trots att det inte bara var en regerande regim. Men karaktäristiska drag för dessa regimer var waqfs-fientlighet och jag har klassat dem som tillhörande en period.

Vidare har jag namngett några bosniska waqif för att visa hur waqf-institutioner var ett vanligt fenomen i Bosnien och för att förklara hur waqfs ledning fungerar i praktiken.

Gazi Husrev bay var en viktig person i den bosniska historien, och han anses som Sarajevo's riktiga grundare. Därför har jag skrivit om honom och hans välgörenhetsinstitutioner. Hans waqf visar att waqf inte bara präglas av en religiös anda utan att det även är en institution som utvecklade dåtidens samhälle och även idag bidrar till kulturella yttringar.

Böckerna värderades högt i det islamiska samhället och det fanns behov av att grunda boksamlingarna, biblioteken. Jag har gett en historisk översikt över böckernas uppkomst, samt boktryckarkonsten som har bidragit till att islamiska bibliotek innehåller så många manuskript då det första osmanska tryckeriet kom nästan 300 år efter Gutenbergs uppfinning. Om orsakerna som låg bakom den sena tryckuppkomsten har jag skrivit en förklaringspassus.

När det gäller Gazi Husrev bays bibliotek har jag skrivit om dess uppkomst, hur biblioteket har grundats och lite allmän information om andra waqf i Sarajevo. Jag har beskrivit bibliotekets turbulenta historia med många förflyttningar och uppenbara faror för bibliotekets bestånd. Sedan har jag skrivit om bibliotekets "hafizu-l-kutub" (böckernas vakter), det vill säga bibliotekarier och biblioteksassistenter som var från början professorer i Gazi Husrev bays madrasah. I och med att beståndet hör till ett av de stora specifika bibliotekets drag, har jag skrivit en hel del om bibliotekets bestånd, dess organisering med särskild betoning på manuskripten, som anses vara den mest värdefulla delen av bibliotekets bestånd. Regler för utlåning eller rättare sagt användning av manuskripten har jag också beskrivit.

Under diskussionskapitlet har jag analyserat mitt genomgångna material och kommit fram till följande slutsatser:

- att Bogumilerna är förklaringen till varför är det så många som konverterade till islam under den tidiga turkiska perioden och att de har bidragit på indirekt sätt till waqfs utveckling i Bosnien.
- att waqf-institutionen har spelat och fortfarande har en viktig roll i det bosniska samhället.
- att waqf som institution och Gazi Husrev bays bibliotek fick ännu viktigare roll efter det sista kriget.
- att den bosniska historien präglades av diverse perioder i förhållande till waqf. Vissa av dem var vänliga och vissa waqf-fientliga.

Avslutningsvis kommer uppsatsens referenser och bilagor med två biblioteksbilder samt en ordlista.

Litteraturförteckning

Primära källor

Anali Gazi Husrev begove biblioteke, V-VI/1978.

Anali Gazi Husrev begove biblioteke, IX-X / 1983.

Anali Gazi Husrev begove biblioteke, XXIII-XXIV/2004-2005.

Cerimovic, Mehmed Ali (1935). *O vakufu- radjeno po djelima islamskih ucenjaka*, Sarajevo: Drzavna stamparija.

Gazi Husrev begova biblioteka (1997). *Pravila Gazi Husrev begove biblioteke u Sarajevu*, Sarajevo: El-Kalem

Gazi Husrev begova medresa (2000), *Visestoljetni cuvar bosnjacke duhovnosti*, Sarajevo: El-Kalem

Hrvacic, Esad (2001). *Vakuf- trajno dobro- sa posebnim osvrtom na vakufe u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: El-Kalem.

Kresevljakovic, Hamdija (1932). *Spomenica Gazi Husrevbegove cetiristo-godisnjice*, Sarajevo.

Kostovic, Nijazija (1997). *Memorandum Predsjednistvu Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Rijaset islamske zajednice.

Kostovic, Nijazija (1998). *Sarajevo izmedju dobrotvorstva i zla*, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice.

Kujundzic, Enes, (2000). *Gazi Husrev-begova biblioteka: pet stoljeca u misiji bosnjacke kulture*, Sarajevo: El-Kalem.

Mehmedovic, Ahmed (2005). *Gazi Husrev-beg i njegove zaduzbine*, Sarajevo: Grafotisak.

Rijaset Islamske Zajednice (1979). *Statut Islamske Zajednice iz 1979-e godine*, s. 113-120.

Rijaset Islamske zajednice (1998). *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Izborna Odluka*, Sarajevo: El-Kalem.

Sekundära källor

Balic, Smail (1995). *Bosna u egzilu 1945-1992: clanci, rasprave razgovori*, Zagreb: Preporod.

Befring, Edvard (1992). *Forskningsmetodik och statistik*, Lund- studentlitteratur.

Bernström, Mohammed Knut (2000). *Koranens budskap*, Stockholm: Proprius förlag AB.

Courtois Stephane, **Werth** Nicolas (1999). *Crna knjiga komunizma: kriminal, teror, represija*, Sarajevo: Bosancica print.

Eriksson, Johanna, (1996). *Med krig som vardag*, Gleerup. .

Fajic, Zejnil (1982). *Tabelarni pregled hidzretskih godina preracunatih u godine Nove ere*. Sarajevo : Starjesinstvo Islamske zajednice u BiH, Hrvatskoj i Sloveniji.

Feather, John (1982), The rare-book librarian and bibliographical scholarship. *J. Librarianship*, vol. 14, s. 31-43

Gilje Nils & **Grimen** Harald (1992). *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*, Göteborg: Daidalos AB,

Harris, Michael H. (1995). *History of libraries in the western world*, Scarecrow

Ibrisimovic Nedzad(1994). *Knjiga Adema Kahrimana napisana Nedzadom Ibrasimovicem Bosancem*, Sarajevo: Ljiljan.

Imamovic, Mustafa (1999). *Historija drzave i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo

Kent, Allen (1975). Vol. 13., *Encyclopedia of library and information science*.

Kjeldstadli Knut (1998). *Det förflutna är inte vad det en gång var*. Lund : Studentlitteratur.

Milivojevic, Neven (1996). *Bortom kriget- sjutton författare om konflikterna på Balkan*, Carlssons Bokförlag.

Muftic, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rjecnik*, Sarajevo, El-Kalem.

Nordlöv, Ulla (1996), *Bosnien-Hercegovina*, Stockholm: Utrikespolitiska institutet.

Nussdorfer, **Angelo** P. (2000). *Kroatisk-svensk ordbok*, Zagreb: Sims.

Patel, Runa & **Davidson**, Bo (1991), *Forskningsmetodikens grunde- att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.

Sjöfors, Torsten (1994). *Bosnien, Kroatien, Serbien... sydslavisk historia*, Malmö: Blå Huset.

Starrin, Bengt & **Svensson**, Per-Gunnar (1994). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, Lund: Studentlitteratur.

Statens Invandrarverk (1995). *Bosnier- grundinformation*, Norrköping: SIV.

Steinberg S. H. (1983). *Boktryckarkonst och bokhistoria genom fem sekler*, Halmstad: Spektra.

Svanberg Ingvar och **Westerlund** David (1994) *Majoritetens islam: om muslimer utanför arabvärlden*, Stockholm: Arena.

Svanberg Ingvar, **Söhrman** Ingmar, (1996). *Balkan, folk och länder i krig och fred*, Smedjebacken: Arena.

Svenska ordboken (1999), Norge: Norstedts Ordbok.

Thurén, Thorsten (2003). *Källkritik*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Thurén, Thorsten (1996). *Orientering i källkritik: är det verkligen sant?*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Sundström, Patrik (1997). *Kriget i Bosnien-Hercegovina: en analys av dess orsaker, förlopp och konsekvenser*, Luleå: Tekniska universitet.

Ödman, Per-Johan (2003). *Tolkning förståelse vetande- Hermeneutik i teori och praktik*, Göteborg: Norstedts.

Elektroniska källor:

Bosnjacki Institut Sarajevo [2006.02.18]

<http://www.bosnjackiinstitut.org/>

Gazi Husrev bays waqf [2006.03.10]

<http://www.vakuf-gazi.ba/opisposlova.html>

Gracaniski Glasnik, [2006.03.15]

<http://glasnik.gracanica.net/arhiva/15/index.php?id=1>

Islamiskt trossamfund i Bosnien och Hercegovina [2006.04.10]

<http://www.rijaset.ba/>

Islamisk webbportal [2006.05.02]

<http://www.islamguiden.com/koranen.shtml>

Madrasah Dzamaludin Causevic, [2006.04.13]

<http://www.medresa-cazin.ba/index.html>

Nationell och Universitets bibliotek i Bosnien-Hercegovina, [2006.02.28],

<http://www.nub.ba>

World Learning [2006.05.02]

<http://www.worldlearning.org/wlid/star/img/balkan.gif>

Bilagor

Bilaga 1

Ordlista över orientaliska ord, uttryck och mindre kända termer

Al-Azhar	Mest känt universitet i den islamiska världen.
Ashab	Profetens kompanjoner.
Ayaat	Koranens verser, meningar.
Al 'Imran	Namnet på tredje kapitlet i Koranen.
Bukhari	Hadith samlare.
Dervisch	Islamisk mystik.
Dirham	Silvers pengar
El-Kalem	Islamiskt trossamfundets bokförlag
Ferman	Sultanens order.
Fiqh	Islamisk lagstiftning.
Hadith	En redogörelse för ett yttrande som Profeten Muhammed har fällt i ett visst sammanhang och av åhörarna uppfattades som så betydelsefullt att det måste bevaras till eftervärlden. Det kan också vara en beskrivning hur Profeten betedde sig i ett givet läge.
Hafiz	De personer som har lärt sig hela Koranen utantill.
Hamam	Badhus.
Hanikah	Dervischs kloster
Harem	Området som hör till moskén, gård.
Hidjra	Profeten Muhammeds flyttning från Mekka till Medina. Detta skedde 16.02.622 efter Kristus. Den här flytten anses som en av de viktigaste händelserna i islamisk historia och muslimerna räknar sin tid från denna händelse. Det muslimska året kallas för "Hidjras år". Hidjras år har också 12 månader [Muharrem-30 dagar; Safer-29 dagar; Rebiul-evvel-

30 dagar; Rebiul-ahir-29 dagar; Djumadel-ula-30 dagar; Djumadel ahir- 29 dagar; Redjeb-30 dagar; S'aban 29 dagar; Ramadan-30 dagar; Sevval-29 dagar; Zul-Kade – 30 dagar och Zul-hidzdze 29-30 dagar] men det är kortare än gregorianska för ca 10 dagar. Tiden räknas enligt månens position. Araber och många andra muslimska grupper har sin kalender enligt Hidjra. För att avgöra för ett datum enligt Hidjra vilket datum motsvarar i det gregorianska året används olika formler och kronologiska tabeller. Den hidjretska kalendern användes i Bosnien över 400 år och det är svårt för många forskare att tyda olika datum, dvs. hitta dess motsvårighet i den gregorianska kalendern. För detta ändamål skrevs olika böcker som används som hjälpmedel i forskningen. I Gazis bibliotek det är omöjligt att kunna datera äldre böcker och dokument utan att använda sig av sådana hjälpböcker.

Ilmija	”Facklig förening” som samlar imamer (präster).
Imam	Islamisk ”präst”.
Imare/t	Ett offentligt kök som användes gratis av resenärer, studenter, waqfs personal, och de fattiga
Koranen	Guds sist uppenbarade ord och den grundläggande källan till Islams lärdomar och lagar.
Kursum	På turkiska betyder ”bly”.
Madrasah	”Islamisk gymnasiet” eller ”högskolan”.
Masneviya	En välkänd bok som är skriven av en av de mest kända sufier i den islamiska världen: Mawlana Dzelaluddin er-Rumi
Medjella/Mecelle	Den osmanska civilrätten.
Mekteb	En sort av skolan, som motsvarar dagens förskola och grundskolan.
Musafirhana	En plats för resenärer där de kan övernatta, äta och vila gratis.
Mutevelija	Den som är ansvarig och bryr sig om waqfs inkomster och utgifter.
Medina, Fedek och Hajber	Städer i Saudi Arabien.

Mesdzid	Moské.
Minaret	Moskéns torn.
Mushaf	Koranen i sin helhet.
Muslim	Hadith samlare.
Muvekkit	Muvekkit är den person som ansvarar för astronomiska instrumenten och reglerar klockor i muvekkithana (speciell plats för muvekkit). Denna funktion stiftades i början av 1800-talet. Muvekkit är ansvarig för böntabeller (så kallade vaktija). Han är ansvarig för klockan och klockans torn. Idag i Gazi Husrev bays waqf finns två anställda muvekkit.
Nazir	Person som kontrollerar mutavelijas arbete.
Rijaset	Högsta religiösa och administrativa organ i bosniskt islamiskt trossamfund.
Rumelien	Den europeiska delen av den turkiska imperium.
Sabor	Islamiskt trossamfundets högsta representativa och lagstiftande.
Sadaqa	Välgörenhet.
Sadrvan	Fontän/springbrunn.
Sandjak	En administrativ region i det osmanska riket.
Seher	Stor stad.
Smederevo	En stad som ligger österut från Belgrad, hör till dagens Serbien.
Sunniter/Sunni	Majoritetsriktningen inom islam.
Surah	Ett kapitel i Koranen.
Tefsir	Koranens tolkning.
Tesavvuf	Sufism, dvs. islamisk mysticism.
Urbicid	De brutalaste formerna av systematisk planerad ödeläggelse av stadens alla vitala funktioner; från förstörelse av infrastruktur, kommunikation, offentliga byggnader till en total förintelse av stadens kulturhistoriska arv.

Waqf	Stiftelse till förmån för allmän användning.
Waqif	Legatorer, dvs. de som ger någonting i waqf.
Waqfnama	Ett dokument (testamente) i vilket nedtecknas waqifs villkor för waqfs användning.

Bilaga 2

En "modern" waqfnama med översättning

Waqfnamas översättning:

I denna waqfnama står följande:

Den börjar med en ayat (vers) ur Koranen på arabiska som lyder: ” I Guds, den nåderikes, den barmhärtiges namn, De som ger av vad de äger för Guds sak kan liknas vid sädeskorn som ger sju ax och vart ax bär hundra korn. Gud mångdubblar avkastningen för den Han vill; Gud når överallt och Han vet allt.”

Sedan står det en hadith som är också skriven på arabiska men i översättningen lyder: ”Guds Profet, frid vare med honom sade följande: Efter att en människa dör, alla hans/hennes spår försvinner på den här jorden utan i tre fall: om man lämnar efter sig permanent välgörenhet, kunskap som kommer att användas av andra eller väl uppfostrade barn som kommer att be Gud för hans/hennes förlåtelse.”

Efter ayat och hadith står det dokumentets titel: **Vakufnama**, dvs. waqfnama, och under titeln igen: ” I Guds, den nåderikes, den barmhärtiges namn. All tacksamhet hör till Gud, skaparen av alla världar, synliga och osynliga. Frid vare med hans Profet, hans kompanjoner, och alla dem som har följt den rätta vägen. Frid vare med alla bosniska martyrer.

I hoppet att får Guds belöning, Guds ödmjuk tjänare: _____ har donerat
(här skrivs summan)

Vi ber Gud att denna handling skrivs i boken av goda handlingar och att han blir barmhärtig mot oss på domedagen.

Datum: 05. Redzeb 1425 enligt Hidjra
21. August 2004 efter Isa profet (Jesus Kristus)

Madrasah: Dzamaludin Causevic
Waqifs bok
Direktör för waqfs direktion i Sarajevo
Nezim Halilovic Muderris

Madrasahs rektor, prof.
Rifet Sahinovic

Bilaga 3

Gazi Husrev bays moskén i Sarajevo med hans bibliotek i grunden kring minaret (tornet)
(Bilder är tagna från Gazi Husrev bays bibliotekets bildarkiv)

Gazi Husrev bays bibliotekets lokaler nu, bilden är tagen före byggnadens rekonstruktion efter det senaste kriget 1992-1995

